

Concept visie en strategie voor het opzetten gebiedscoöperaties in Den Haag (en omstreken) als bijdrage aan een rechtvaardige energietransitie en integrale gebiedsontwikkeling.

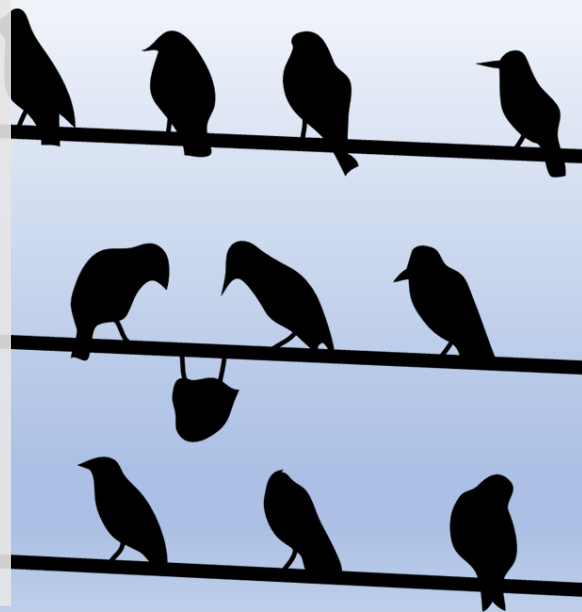
In opdracht van Stichting Duurzaam Den Haag
8 juni 2023

GCWijk25

Auteur: Elly Rijnierse

“Here's to the crazy ones. The misfits. The rebels. The troublemakers. The round pegs in the square holes. The ones who see things differently. They're not fond of rules. And they have no respect for the status quo. You can quote them, disagree with them, glorify or vilify them. About the only thing you can't do is ignore them. Because they change things. They push the human race forward. And while some may see them as the crazy ones, we see genius. Because the people who are crazy enough to think they can change the world, are the ones who do.”
(Steve Jobs)

Concept visie en strategie voor het opzetten gebiedscoöperaties in Den Haag (en omstreken) als bijdrage aan een rechtvaardige energietransitie en integrale gebiedsontwikkeling.

Samenvatting

In het rapport “Rechtvaardigheid in klimaatbeleid. Over verdeling van klimaatkosten”¹ van februari 2023 pleit de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) ervoor dat *rechtvaardigheid*, net als doelmatigheid en rechtmatigheid, een belangrijke pijler moet zijn in het Nederlandse klimaatbeleid. De Nationale Ombudsman pleit voor een weg naar een nieuw, rechtvaardig energiesysteem, waar iedereen, en vooral diegenen die het het meest nodig hebben, een stem heeft en een uitweg uit de energiearmoede in kan zien. Het probleem is gesignaleerd. De vraag is hoe een nieuw energiesysteem op basis van duurzame bronnen kan bijdragen aan bestaanszekerheid voor iedereen, zodat energiearmoede geen structureel probleem meer is.

Stichting Duurzaam Den Haag heeft GCWijk25 gevraagd om een visie en strategie voor het opzetten van gebiedscoöperaties in Den Haag (en omstreken) uit te schrijven als bijdrage aan een rechtvaardige energietransitie en integrale gebiedsontwikkeling. Het pleidooi en de initiatieven van GCWijk25 zijn er op gericht om de mensenrechtenbenadering voorop te zetten bij de aanpak van de energietransitie en deze te zien als motor voor integrale gebiedsontwikkeling is de aanleiding voor deze opdracht. Het doel van deze opdracht is om het gesprek over het actieperspectief van bewonersinitiatieven én van de gemeente in Den Haag, in onderling samenspel, voor het realiseren van een rechtvaardige en inclusieve energietransitie te verdiepen en te verbreden.

In deze concept-visie gaan we ervan uit dat de grondoorzaak van de tendens van voortschrijdende segregatie is, dat de energietransitie op dit moment wordt vormgegeven in de context van de geliberaliseerde energiemarkt. Door de geliberaliseerde energiemarkt als uitgangspunt te nemen, faciliteert de overheid met haar beleid dat de armen armer worden en de rijken rijker. (Energie-) armoedebestrijding als businesscase² is een blijvertje, als we niet ontdekken hoe we door de wijze van organisatie van een nieuw energiesysteem op basis van duurzame bronnen structureel kunnen werken aan bestaanszekerheid voor iedereen.

Deze concept-note is een aanzet tot een visie op de ideale marktordening en een strategie hoe deze kan worden gerealiseerd, vanuit het gebiedsgerichte, coöperatieve gedachtengoed. Solidariteit in het streven naar welzijn voor iedereen is in deze visie het uitgangspunt voor beleid en bestuur, voor normen, waarden en systemen, die noodzakelijk zijn voor het halen van de duurzaamheidsdoelen, waarin rechtvaardigheid, inclusiviteit en bestaanszekerheid voor iedereen basiswaarden zijn.

Missie gebiedscoöperaties: Solidariteit in Duurzaamheid.

Eddy Smith en Professor Frank VanClay³, Universiteit van Groningen, ontwikkelden een Social Framework, gebaseerd op de mensenrechtenbenadering, met nadruk op rechtvaardigheid, inclusiviteit en bestaanszekerheid voor iedereen. Dit raamwerk kan worden gebruikt om de onderlinge afhankelijkheden van de verschillende ontwikkelterreinen per gebied, waaronder de energievoorziening, in kaart te brengen. In dit raamwerk staat het welzijn van mensen in het gebied

¹ <https://www.wrr.nl/publicaties/rapporten/2023/02/16/rechtvaardigheid-in-klimaatbeleid>

² FD (30 april 2023) “We moeten af van armoede als verdienmodel”. <https://fd.nl/samenleving/1474518/we-moeten-af-van-armoede-als-verdienmodel-ode3caShgKkk>

³ Eddie Smyth & Frank Vanclay (2017) *The Social Framework for Projects: a conceptual but practical model to assist in assessing, planning and managing the social impacts of projects*, *Impact Assessment and Project Appraisal*, 35:1, 65-80, DOI: 10.1080/14615517.2016.1271539. To link to this article: <http://dx.doi.org/10.1080/14615517.2016.1271539>

centraal, omdat welzijn van mensen afhankelijk is van alle andere factoren. In Europa is de mensenrechtenbenadering, kennis, kunde en moraal, geborgd in de Raad van Europa.

Visie gebiedscoöperatie:

Het ‘gemene goed’ komt middels collectief beheer per gebied ten goede van iedereen.

De Coöperatieve Samenleving (DCS)⁴ draagt het idee uit dat er een andere marktordening mogelijk is dan de huidige opvatting van de vrije markt. Deze alternatieve marktordening is gericht op collectief beheer van het ‘gemene goed’. Het ‘gemene goed’ is de aarde, het water, de energie, de lucht, ontmoetingsruimte, elkaar, kortom alles wat alle mensen nodig hebben om samen een waardig en zinvol leven te leven. Het beheer van dit gemene goed in het algemeen belang wordt vaak aangeduid als Rijnlands. Rijnlands staat tegenover Angelsaksisch. De Angelsaksische uitgangspunten over de vrije markt liggen ten grondslag aan het neo-liberale denken, dat heeft geleid tot de privatisering van de energievoorziening. In Europa is dit Rijnlandse denken verankerd in het Directoraat Generaal Regio.

Doel gebiedscoöperatie:

Het creëren van randvoorwaarden voor het gezamenlijk ontwikkelen van een veilige, rechtvaardige, inclusieve en klimaatneutrale wijk, stad en regio, met optimale bestaanszekerheid voor iedereen.

De visie van dit document past in de zoekrichting, die breed in Nederland en in Den Haag wordt ontwikkeld. De Omgevingswet, die per 1 januari 2024 in Nederland van kracht gaat, schrijft de in deze visie gewenste marktordening, gebiedsgericht werken en de bijbehorende samenredzaamheid niet voor, maar biedt er wel de ruimte voor. De Memorie van Toelichting spreekt over de mogelijkheid en intentie van ‘het verleggen van verantwoordelijkheid naar de samenleving, op basis van vertrouwen’. Op deze wijze wordt het mogelijk om samen plaats- en tijd specifieke oplossingen te vinden voor complexe opgaven. Het initiatief: ‘Het Nieuwe Kompas. Op zoek naar gebiedsinnovatie’ van de Topsector Energie onderzoekt de mogelijkheden van de ontwikkeling van een nieuw energiesysteem als onderdeel van gebiedsontwikkeling.

De eerste ambitie uit het Ambitiedocument Omgevingsvisie Den Haag 2050 is het streven naar een rechtvaardig en inclusief Den Haag. In 2022 is het recht op een schone, gezonde en duurzame leefomgeving expliciet als mensenrecht erkend door de Verenigde Naties. De Raad van Europa dringt er bij de lidstaten op aan om dit recht in nationale wetgeving te verankeren⁵. Den Haag als Internationale Stad van Vrede en Recht zou voorloper in Europa kunnen zijn, door de Governance van dit mensenrecht uit te ontwikkelen op het niveau van de stad.

Om zelfsturing van lokale gemeenschappen per gebied, noodzakelijk om de complexiteit van de opgaven aan te kunnen, mogelijk te maken, moet de leidende rol van de overheid veranderen van sturend naar dienend. Omgekeerd moet zelforganisatie van lokale gemeenschappen minder het eigen belang en meer het gemeenschappelijke belang op de lange termijn dienen. Tegelijkertijd moet de overheid ruimte bieden aan zelforganisatie en moet de lokale gemeenschap werken aan burgerleiderschap. Alleen dan kan de transitie van de nationale verzorgingsstaat naar de regionale participatiesamenleving gerealiseerd worden. De democratische transitie, hoe gezamenlijk besluiten genomen zullen worden over gebiedsontwikkeling, is de grootste uitdaging van alle transities.

⁴ <http://www.decooperatievesamenleving.nl/>

⁵ <https://www.mensenrechten.nl/themas/schone-gezonde-en-duurzame-leefomgeving#:~:text=De%20Verenigde%20Naties%20heeft%20in,leggen%20in%20hun%20nationale%20recht>

Rol van gebiedscoöperaties:

In een gebied kan de lokale gemeenschap zich organiseren, met de blik strak op de kwaliteiten van de gewenste uitkomst op de lange termijn: een rechtvaardig en duurzaam (energie-)systeem, dat bijdraagt aan bestaanszekerheid voor iedereen. De rol van de gebiedscoöperatie is om dit aan te zwengelen en te faciliteren en om het gesprek met de overheid aan te gaan hoe zij minder sturend en meer faciliterend kan optreden.

Maatschappelijke democratie kan worden geduid als het diep-democratische proces om te komen tot optimale en samenhangende scenario's voor gebiedsontwikkeling, gegeven de waarden en de doelen die voor dat gebied zijn vastgesteld. Dit voorbereidende werk voor besluitvorming is 80% van het werk. Representatieve democratie kan worden geduid als het proces om enerzijds de kaders voor de scenario-ontwikkeling vast te stellen, vaak op basis van internationale verdragen en conventies, en anderzijds om een belangenafweging te maken tussen de verschillende voorliggende scenario's, opnieuw gegeven de waarden en doelen die voor dat gebied zijn vastgesteld. Bij een goede voorbereiding is dit 20% van het werk.

De waarden, normen en doelen voor integrale gebiedsontwikkeling kunnen worden vastgelegd in een Rijnländs gebiedsarrangement. Dit gebiedsarrangement biedt daarmee een kader over een langere periode voor zowel de maatschappelijke democratie als de representatieve democratie voor de ontwikkeling van een gebied. Daarmee ontstaat stabiliteit, veiligheid voor burgers en lokale ondernemers en een gelijk speelveld voor externe investeerders.

Een onafhankelijke financieringsbron met het enkele doel om burgerleiderschap in deze zin van het woord te ontwikkelen is noodzakelijk om de gewenste transitie mogelijk te maken. Hiermee wordt de opstartfase van gebiedscoöperaties mogelijk. "Data is een Common" is een belangrijke leidraad voor integrale, rechtvaardige en duurzame gebiedsontwikkeling. Het beheer van deze "Common" kan de non-for-profit dienstverlening zijn van de gebiedscoöperatie voor alle partijen die actief zijn in het gebied.

Handelingsperspectief bewoners en lokale ondernemers in Den Haag en omstreken:

Zelforganisatie voor een rechtvaardige, inclusieve en duurzame toekomst. Dit kan in de vorm van coöperaties, verenigingen, stichtingen, al dan niet specifiek gericht op het gebied.

Een gebiedscoöperatie is een specifieke vorm van zelforganisatie per gebied, op verschillende schaalniveaus, met als doel de randvoorwaarden te creëren voor het gezamenlijk ontwikkelen van een veilige, rechtvaardige, inclusieve en klimaat neutrale buurt, wijk, stad en regio, met optimale bestaanszekerheid voor iedereen. Gezamenlijke gebiedsontwikkeling betekent samenwerking tussen de organisaties en initiatieven van bewoners en lokale ondernemers in een gebied én samenwerking tussen bewoners en lokale ondernemers met de overheid, bedrijfsleven, investeerders en kennisinstellingen.

De randvoorwaarden voor integrale gebiedsontwikkeling kunnen worden gecreëerd door als gebiedscoöperatie "Data als een Common" te organiseren per buurt – wijk – stad – regio ten behoeve van veilige, rechtvaardige, inclusieve en klimaatneutrale gebiedsontwikkeling én door de focus op het doel - rechtvaardigheid, inclusiviteit en duurzaamheid – altijd voorop te stellen.

Handelingsperspectief gemeente Den Haag en de overheid in het algemeen:

Ondersteun zelforganisatie van bewoners en lokale ondernemers per buurt – wijk – stad – regio voor een rechtvaardige, inclusieve en duurzame toekomst. Het gaat om zelforganisatie in al z'n diversiteit én om de specifieke vorm van zelforganisatie in een gebiedscoöperatie als nieuw, voorwaardenscheppend burgerlijk instituut voor burgerleiderschap en een dienende overheid.

Inhoud

1. Inleiding
2. Vraagstelling opdracht
3. Probleemstelling
4. Missie
5. Visie
6. Doel, thema's en activiteiten
7. Inpassing missie, visie en doel in wetgeving en beleid
8. Ervaringen van GCWijk25 en van andere gebiedscoöperaties in Nederland
9. Transformatie van de rol van de overheid en een nieuwe rol voor de coöperatieve beweging in de ontwikkeling van een rechtvaardig energiesysteem 2050
10. Aanzet handelingsperspectief voor bewonersorganisaties, bewonersplatform en stadmakers in Den Haag: strategie
11. Wat gebeurt er mogelijk als er geen gebiedscoöperaties worden opgezet?
12. Voorzet besluitvorming in gebiedsontwikkeling met drie speelvelden
13. Voorzet financiering van energiecoöperaties en gebiedscoöperaties
14. Rol gebiedscoöperaties in de realisatie van een rechtvaardig, inclusief en duurzaam energiesysteem
 - kansen en risico's
 - succes en faalfactoren
 - strategie
 - theorie van verandering
15. Verantwoording
16. Literatuur, internetpagina's en video's

1. Inleiding

Stichting Duurzaam Den Haag heeft GCWijk25 gevraagd om een visie en strategie voor het opzetten van gebiedscoöperaties in Den Haag (en omstreken) uit te schrijven als bijdrage aan een rechtvaardige energietransitie en integrale gebiedsontwikkeling. Ook is gevraagd deze visie en strategie te bespreken met verschillende betrokkenen bij de energietransitie en gebiedsontwikkeling vanuit de gemeente, vanuit initiatieven in andere wijken in Den Haag en enkele landelijke organisaties.

Het pleidooi van GCWijk25 om in Mariahoeve de mensenrechtenbenadering voorop te zetten bij de aanpak van de energietransitie en deze te zien als motor voor integrale gebiedsontwikkeling is de **aanleiding voor deze opdracht**. Het **doel van deze opdracht** is om het gesprek in de stad over het actieperspectief van bewonersinitiatieven én van de gemeente in Den Haag, in onderling samenspel, voor het realiseren van een rechtvaardige en inclusieve energietransitie, als motor voor integrale gebiedsontwikkeling, te verdiepen en te verbreden.

Sinds 2018 zijn verschillende wijken in Den Haag aangewezen als de zogenaamde Groene Energiewijken. Mariahoeve (samenvoeging van de Kampen, de Burgen en Horsten, de Landen en Marlot) is een van deze wijken. Mariahoeve is op Marlot na een naoorlogse wederopbouwwijk, een gemengde wijk met veel sociale woningbouw en VvEs. Marlot is een Vinex-wijk 'avant-la-lettre' uit de jaren '20 van de vorige eeuw. In Mariahoeve heeft de gemeente vanaf het begin de regie over de energietransitie. In de eerste fase van het participatieproces voor de energietransitie is de gebiedscoöperatie GCWijk25 opgericht. Momenteel is de energiecoöperatie De Groene Smaragd (DGS) in oprichting.

De gebiedscoöperatie en de energiecoöperatie i.o. in Mariahoeve streven naar de ontwikkeling van een rechtvaardig en inclusief duurzaam energiesysteem in de wijk. Beiden zijn actieve deelnemers aan het 'stadsgesprek' over de energietransitie dat, met ondersteuning van de stichting Duurzaam Den Haag, onderling tussen bewonersinitiatieven in de stad en met de gemeente Den Haag gevoerd wordt. GCWijk25 is ook in de Gemeenteraad een actief pleitbezorger voor een helder doel en proces in de wijk voor de ontwikkeling van een rechtvaardig en inclusief duurzaam energiesysteem.

De gebiedscoöperatie en de energiecoöperatie in oprichting richten zich expliciet op rechtvaardigheid en inclusiviteit. Het idee is om gezamenlijk met alle betrokken partijen in de wijk en met een heldere rolverdeling een nieuw duurzaam energiesysteem te ontwerpen, dat sociaal 'by design' is.

In tegenstelling tot de energiecoöperatie i.o., richt de gebiedscoöperatie zich niet exclusief op de energietransitie. Er is ook aandacht voor *Toegang tot Ruimte*. Hoe zorgen we dat er in de toekomst ruimte blijft voor ontmoeting en samenwerking in de wijk, om samen te bouwen aan een sterke en sociale wijk? Leegstandsbeheer vervulde de afgelopen decennia deze rol, maar we zien in de stad dat deze optie meer en meer verdwijnt. Bewonersorganisaties willen duurzaam zeggenschap over publieke ruimte voor ontmoeting in en ontwikkeling van de wijk. Daarnaast richt de GCWijk25 zich op de thema's *Sterke lokale economie* en *Groen en Gezond*. Het kernthema van GCWijk25 is *Welzijn centraal*.

Op al deze thema's wordt van de burger een steeds actievere rol gevraagd. De gemeente kan zonder samenwerking met de bewoners van de wijk haar inherente opdracht voor rechtvaardigheid en inclusiviteit niet meer aan. Het lijkt erop dat op alle thema's de onderliggende oorzaak waarom het niet meer lukt, steeds dezelfde is. De zelfredzame burger loopt ondertussen inmiddels op z'n laatste benen: hij/zij/het wordt overvraagd. GCWijk25 zoekt naar de onderliggende oorzaak waarom de ruimte voor de bewoners en de natuur structureel steeds kleiner lijkt te worden, terwijl ze

tegelijkertijd overvraagd wordt. GCWijk25 zoekt de oplossingen voor dit structurele probleem in de onderlinge samenhang tussen al deze thema's en in samenwerking tussen alle betrokkenen. Dan komen we uit op samenwerking voor integrale wijkontwikkeling.

GCWijk25 is het meest actief op het thema *Energie voor Iedereen*.

De kernvraag die GCWijk25 zich stelt rond de energietransitie is:

"Kan structurele (energie) armoede worden voorkomen door het nieuwe energiesysteem sociaal 'by design' te ontwerpen?"

Dezelfde vraag kan ook anders worden geformuleerd:

"Hoe kan een nieuw energiesysteem met duurzame bronnen structureel bijdragen aan bestaanszekerheid voor iedereen?"

De aanleiding om deze vraag te stellen is de tendens die er lijkt te zijn dat het huidige overheidsbeleid op de energietransitie niet per sé bijdraagt aan rechtvaardigheid en inclusiviteit. Rond de energietransitie werd dat heel duidelijk. Tijdens de Covid crisis en daarna de energiecrisis werden de scheidslijnen tussen diegenen die wel en diegenen die niet 'zelfredzaam' zijn heel helder. *Energiearmoede* werd als woord aan ons woordenboek toegevoegd. De ervaring leert dat mensen die voltijds bezig zijn met overleven niet mee kunnen doen aan de participatietrajecten in de energietransitie. Hun stem wordt dus systematisch niet gehoord.

De overheid staat voor rechtvaardigheid en inclusiviteit. Zij zou dit gat dus voor deze mensen moeten opvullen. Het is echter de vraag of met het design van een nieuw energiesysteem, zoals de overheid dit de afgelopen jaren voor ogen had en met het proces daar naartoe, de 'systeemfout' van het huidige systeem eruit gehaald wordt. We zien deze 'systeemfout' op dit moment in vele sectoren. Hij werd het helderste geanalyseerd en benoemd in het rapport van de parlementaire enquête rond de aardbevingsschade: "Groningers boven gas"⁶. Systematisch bleek het belang van de bewoners ondergeschikt in de onderhandelingen tussen de overheid en het bedrijfsleven. Hoe is de dynamiek nu rond de inrichting van een nieuw, duurzaam energiesysteem? Hoe borgen we dat het belang van bewoners systematisch boven het belang van de overheid en de betrokken private partijen wordt gesteld bij het ontwikkelen van een nieuw, duurzaam energiesysteem?

De eerste rapporten die signaleren dat het proces en het te verwachten eindresultaat niet per sé de belangen van bewoners boven winst stellen, zijn inmiddels uit. De nationale ombudsman kwam hier zover wij weten als eerste mee naar buiten: *"Geen weg uit energiearmoede door drempels in de energietransitie"*⁷. De ombudsman wijst erop dat velen niet mee kunnen doen met het transitieproces. Dat horen we ook terug in de wijk. De gemeente reageert door hulp te bieden aan diegenen, die het het meeste nodig hebben. Daar heeft de gemeente de handen vol aan. Echter, het lost het probleem niet structureel op.

De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) gaat een stap verder. In het rapport "Rechtvaardigheid in klimaatbeleid. Over verdeling van klimaatkosten"⁸ van februari 2023 pleit de WRR ervoor dat *rechtvaardigheid*, net als doelmatigheid en rechtmatigheid, een belangrijke pijler moet zijn in het Nederlandse klimaatbeleid. Daarmee maakt de WRR twee stappen: 1. de energietransitie is onderdeel van een breder transitiebeleid – het gaat immers om klimaat en dat vraagstuk is breder dan alleen energie -, en 2. rechtvaardigheid moet als indicator structureel opgenomen worden in de opdracht voor het nieuw te ontwikkelen energiesysteem. Een nieuw

⁶ <https://www.tweedekamer.nl/Groningen/rapport>

⁷ <https://www.nationaleombudsman.nl/nieuws/nieuwsbericht/2022/geen-weg-uit-energiearmoede-door-drempels-tot-energietransitie>

⁸ <https://www.wrr.nl/publicaties/rapporten/2023/02/16/rechtvaardigheid-in-klimaatbeleid>

energiesysteem dus dat rechtvaardig ‘by design’ is. De Ombudsman pleit bovendien voor een weg daar naartoe, waar iedereen, en vooral diegenen die het meest nodig hebben, een stem hebben en er een uitweg uit de energiearmoede in kunnen zien.

GCWijk25 is in Mariahoeve opgericht om proactief op deze twee ‘systeemproblemen’ te anticiperen. Iedere bewoner van Mariahoeve kan lid worden van GCWijk25. Door lid te worden steunen bewoners het *dwarsdenken* en *dwarsdoen* van GCWijk25. Zij kunnen bovendien ook meedoen in dwarsdenken en dwarsdoen. *Dwarsdoen nieuwe stijl* betekent dat we samen werken voor een sterke en sociale wijk: we werken aan samenredzaamheid, niet aan zelfredzaamheid. *Dwarsdenken nieuwe stijl* betekent voor GCWijk25 dat we het oog strak gericht houden op het gewenste eindresultaat en dat we pleiten voor een proces dat leidt tot dit eindresultaat. Onze grootste toegevoegde waarde is het stellen van de goede vraag, op het goede moment aan de goede persoon. We zijn als GCWijk25 van de Goede Vraag en het Goede Doel. Met vallen en opstaan en met kleine stapjes worden nu in de wijk de eerste resultaten behaald.

GCWijk25 is de Stichting Duurzaam Den Haag dankbaar voor de mogelijkheid om de visie en strategie, die in de loop van deze eerste fase van ons bestaan is ontwikkeld, op te schrijven en te bespreken met anderen. GCWijk25 verwijst in deze paper naar haar bronnen. Hoewel er veel verwijzingen zijn naar wetenschappelijke bronnen, is deze paper geen wetenschappelijke publicatie. De vraag aan wetenschappers is om systematisch door de argumentatie van dit document heen te gaan en daarop te reflecteren, en daarmee de dialoog tussen alle betrokken partijen bij wijk- of gebiedsontwikkeling te ondersteunen. Het gaat er immers niet om dat de wetenschap het nieuwe verhaal voor de burgers en lokale ondernemers schrijft. Burgers en lokale ondernemers schrijven zelf een nieuw verhaal. Vervolgens kiezen zij politici die dat verhaal, met inzet van hun ambtenaren, ondersteunen. Graag krijgen wij als burgers en lokale ondernemers bij het schrijven van dit nieuwe verhaal ondersteuning van de wetenschap.

Dit document is een startdocument en een werkdocument voor een gesprek in de stad met iedereen die wil werken aan een rechtvaardige, inclusieve en duurzame stad, vanuit welke rol dan ook. Het is een document dat waarschijnlijk nooit afkomt en dat is maar goed ook.

2. Vraagstelling opdracht

Opdracht

Ontwikkel een visie en een strategie voor het opzetten gebiedscoöperaties in Den Haag (en omstreken) als bijdrage aan een rechtvaardige energietransitie en integrale gebiedsontwikkeling.

Deelvragen

- Welke bijdrage kunnen coöperaties en de coöperatieve beweging in deze transitie leveren, en welke specifieke rol kunnen gebieds- en energiecoöperaties daarbij spelen?
- Op welke manier kan daarbij gewerkt worden aan zowel lokale als internationale rechtvaardigheid?
- Hoe verhouden gebiedscoöperaties zich tot overheidsorganen als gemeente, stadsdeel, waterschap, (semi-) publieke bedrijven enerzijds en private commerciële en niet-commerciële organisaties?
- Hoe kan democratische en deliberatieve besluitvorming in dit landschap van diverse typen organisaties versterkt worden?
- Hoe kunnen dit soort vragen breder in de stad bespreekbaar gemaakt worden, te beginnen met de wijkinitiatieven gericht op energietransitie (cq duurzaamheid breder)?
- Welke vragen hebben spelers uit het Haagse netwerk en omgeving hierbij, te beginnen met aantal wijkinitiatieven?

3. Probleemstelling

Segregatie in de maatschappij, op het niveau van de buurt, wijk, stad, regio, zelfs tot en met wereldwijd, is misschien wel het kernprobleem van dit moment. Het is geen nieuw probleem. In de volksmond staat het in Den Haag bekend als het verschil tussen ‘het veen’ en ‘het zand’. De segregatie is de laatste decennia in een stroomversnelling gekomen.

“Het is mogelijk om op de kaart van Den Haag enkele scherpe maatschappelijke scheidslijnen te tekenen. Deze scheidslijnen gaan niet alleen over geld en bezittingen, maar ook over leefbaarheid, culturele diversiteit en kansen in het onderwijs of op de arbeidsmarkt. Segregatie kan afbreuk doen aan de sociale cohesie van de stad en zelfs tot polarisatie leiden”⁹. Hoe segregatie werkt, voelt, bijna mechanisch gestaag z’n werk doet, wordt prachtig geportretteerd in de serie van de VPRO, de Kloof, van Sander Schimmelpenninck. Zijn missie: vermogens- en kansenongelijkheid aan de kaak stellen. De aflevering van 26 januari 2023 gaf een indringend beeld van hoe dit werkt in Moerwijk in Den Haag¹⁰.

In het kader van de energietransitie wordt gezocht naar duurzame bronnen voor verwarming, koeling en elektriciteit. Eerste tekenen wijzen erop dat de duurzame energie niet voor iedereen gelijk toegankelijk is¹¹ en dat de wijze waarop de energietransitie nu wordt vormgegeven mogelijk bijdraagt aan versterking van de segregatie in Den Haag en omstreken¹².

In deze concept-visie gaan we ervan uit dat de grondoorzaak hiervan is dat de energietransitie op dit moment wordt vormgegeven in de context van de geliberaliseerde energiemarkt. Door de geliberaliseerde energiemarkt als uitgangspunt te nemen, faciliteert de overheid met haar beleid dat de armen armer worden en de rijken rijker. (Energie-) armoedebestrijding als businesscase¹³ is een blijvertje, als we niet ontdekken hoe we door de organisatie van een nieuw energiesysteem op basis van duurzame bronnen structureel kunnen werken aan bestaanszekerheid voor iedereen.

Er worden tekenen van verandering zichtbaar op dit moment, waardoor het plaatje minder ‘zwart-wit’ wordt. Op 21 oktober 2022 kondigde de minister voor Klimaat en Energie Rob Jetten in een kamerbrief aan dat warmte-infrastructuur in publieke handen moet komen¹⁴. De vanzelfsprekendheid van de geprivatiseerde energiemarkt is hiermee uit de lucht. Hoe de ideale marktordening er uit ziet is nog steeds de vraag. Minister Jetten van Klimaat en Energie heeft een Expertteam Energiesysteem 2050 ingesteld. Dit team heeft de opdracht te schetsen hoe klimaatneutrale energiesysteem van Nederland er in 2050 uit moet zien¹⁵.

Deze concept-note is een aanzet tot een visie op de ideale marktordening en een strategie hoe deze kan worden gerealiseerd, vanuit het gebiedsgerichte, coöperatieve gedachtengoed. Het is een pleidooi om deze visie bij uitstek in Den Haag, de Internationale Stad van Vrede en Recht, serieus te onderzoeken en door te ontwikkelen en zo bij te dragen aan de ontwikkeling van een rechtvaardig nieuw energiesysteem op basis van duurzame energiebronnen. Juist het antwoord op deze uitdagende vraag, die gevat wordt onder het woord ‘governance’, kan de toegevoegde waarde van Den Haag zijn in Europa en in de wereld.

⁹ <https://resilientthehague.nl/shocks-en-stresses/segregatie/>

¹⁰ <https://www.vpro.nl/programmas/tegenlicht/kijk/afleveringen/2023-2024/de-kloofdichters.html>

¹¹ <https://www.nationaleombudsman.nl/nieuws/rapporten/2022201>

¹² <https://openrotterdam.nl/twijfels-over-kosten-en-duurzaamheid-van-warmtenetten/>

¹³ FD (30 april 2023) “We moeten af van armoede als verdienmodel”. <https://fd.nl/samenleving/1474518/we-moeten-af-van-armoede-als-verdienmodel-ode3caShgKkk>

¹⁴ <https://klimaatweb.nl/nieuws/marktordening-in-de-warmtewet-2-0-warmtenetten-in-publiek-eigendom/>

¹⁵ <https://www.etes2050.nl/home/default.aspx>

4. Missie

“**Solidariteit in Duurzaamheid**” kan de missie van een gebiedscoöperatie Den Haag (e.o.) zijn. Dit is de missie waar we met GCWijk25 op zijn uitgekomen.

De vooronderstelling hierbij is dat elk nieuw systeem, zoals een nieuw energiesysteem, dat wordt ontwikkeld in het kader van de zogenaamde ‘grote opgaven’, *sociaal ‘by design’* zou moeten zijn, zodat dit systeem structureel bijdraagt aan de versterking van de sociale cohesie. Sociale cohesie is hier bedoeld als de samenhang in de maatschappij dat zich uit in het vermogen van mensen om samen te leven en werken¹⁶. Deze definitie ligt ook dicht bij het begrip welzijn, zoals deze gebruikt wordt door de Wellbeing Economy Alliance: “Onder het begrip welzijnseconomie verstaan wij elk economisch concept dat zich richt op een sociaal rechtvaardige samenleving binnen de ecologische grenzen van een gezonde planeet, voor zowel de huidige als toekomstige generaties”¹⁷. Een gebiedscoöperatie werkt gebiedsgericht, dus gaat het er om te onderzoeken en te ervaren hoe we in het gebied, in Mariahoeve, als bewoners en lokale ondernemers samen kunnen wonen en leven en daarmee bijdragen aan de ontwikkeling van een sterke, sociale en duurzame wijk.

De basis van waaruit sociale cohesie kan ontstaan is een context en samenwerkingverbanden die bijdragen aan de realisatie van optimale rechtvaardigheid, inclusiviteit en bestaanszekerheid in een schone, gezonde en duurzame leefomgeving voor iedereen¹⁸.

Omgekeerd, als een nieuw systeem niet sociaal ‘by design’ is en dus bijdraagt aan verdere segregatie, dan kan dat uiteindelijk leiden tot polarisatie. Mensen die zich volledig moeten focussen op het voorzien in hun basisbehoeften kunnen niet tot nauwelijks bijdragen aan de grote opgaven van deze tijd. Zonder deze mensen komt de duurzaamheid er niet. En wie zijn ‘deze mensen’? De groep die niet meer zelfredzaam is wordt steeds diverser. Doelgroepenbeleid om armoede en kwetsbaarheid op te lossen lijkt als zand tussen de vingers door te glippen. Er zijn steeds meer signalen dat in ‘het systeem’ zoals dat in de laatste decennia en wellicht zelfs eeuwen is ontstaan, juist de grondoorzaak is vervat van het ontstaan van armoede en kwetsbaarheid. Deze ‘systeemfout’ moet er dus worden uitgehaald, anders zitten we in een ‘perpetuum mobile’. Solidariteit in het streven naar welzijn voor iedereen is dus in deze visie het uitgangspunt voor beleid en bestuur, voor normen, waarden en systemen, die noodzakelijk zijn voor het halen van de duurzaamheidsdoelen, waarin rechtvaardigheid, inclusiviteit en bestaanszekerheid voor iedereen basiswaarden zijn.

Deze manier van denken is onder meer gebaseerd op het Social Framework van E. Smith and Professor Frank VanClay¹⁹, van de Universiteit van Groningen. Zij ontwikkelden op basis van ervaringen wereldwijd met de sociale effecten van grote infrastructurele projecten een methodologie om de onderlinge verbanden optimaal te benutten, door juist welzijn centraal te stellen.

¹⁶ WRR (2018).

¹⁷ <https://weallnederland.org/het-verhaal/>

¹⁸ <https://www.mensenrechten.nl/themas/schone-gezonde-en-duurzame-leefomgeving#:~:text=De%20Verenigde%20Naties%20heeft%20in,leggen%20in%20hun%20nationale%20recht>

¹⁹ Eddie Smyth & Frank Vanclay (2017) *The Social Framework for Projects: a conceptual but practical model to assist in assessing, planning and managing the social impacts of projects*, *Impact Assessment and Project Appraisal*, 35:1, 65-80, DOI: 10.1080/14615517.2016.1271539. To link to this article: <http://dx.doi.org/10.1080/14615517.2016.1271539>

Het Social Framework van Smyth en vanClay (2017), basis voor sociale effectrapportages.

Dit Social Framework is gebaseerd op de mensenrechtenbenadering, met nadruk op rechtvaardigheid, inclusiviteit en bestaanszekerheid. De essentie is de onderlinge afhankelijkheid van de onderdelen en de noodzaak deze integraal te bezien per gebied. Dit kan door het welzijn van mensen in het gebied centraal te stellen. Het framework maakt gebiedsgerichte analyse en dialoog rond de sociale effecten van de inrichting van de fysieke leefomgeving in een gebied mogelijk. Plannen voor grote projecten in een gebied – woningbouw, infrastructuur, water en energiesystemen – kunnen worden beoordeeld op hun bijdrage aan het welzijn van iedereen. Plannen die op basis van dit schema worden beoordeeld, zijn daarmee per definitie solidair: **solidariteit in duurzaamheid**.

Missie: 'solidariteit in duurzaamheid' bij gebiedsontwikkeling.

Een gebiedscoöperatie, waar alle mensen die wonen of ondernemen in een gebied, lees een wijk of een stad, op persoonlijke titel lid van kunnen worden, kan een vehikel zijn om deze missie uit te dragen in een gebied, als de vaandeldrager van deze missie. De mensen in het gebied kunnen daarmee alle andere actoren ten allen tijden herinneren aan deze missie- *bewustzijn*-, plannen maken in lijn met deze missie – *burgerinitiatieven en initiatieven vanuit de lokale ondernemers* - en monitoren of een besluit of investering bijdraagt aan het realiseren van die missie – zorgen voor de *directe feed back loop in een gebied op beleid en bestuur*.

5. Visie

De Coöperatieve Samenleving (DCS)²⁰ draagt het idee uit dat er een andere marktordening mogelijk is dan de huidige opvatting van de vrije markt. Deze alternatieve marktordening is gericht op collectief beheer van het 'gemene goed'. Het 'gemene goed' is de aarde, het water, de energie, de lucht, ontmoetingsruimte, elkaar, kortom alles wat alle mensen nodig hebben om samen een waardig en zinvol leven te leven.

Het beheer van dit gemene goed in het algemeen belang wordt vaak aangeduid als Rijnlands. Rijnlands staat tegenover Angelsaksisch. De Angelsaksische uitgangspunten over de vrije markt liggen ten grondslag aan het neo-liberale denken, dat heeft geleid tot de privatisering van de energievoorziening.

In het Angelsaksische denken staan "efficiëntie" en "financiën" voorop. In het Rijnlandse denken staan "effectiviteit" en "verschillende soorten kapitaal", dat kan worden ingezet om gemeenschappelijke doelen te bereiken, centraal. Het gaat om menselijk kapitaal (gezondheid bijvoorbeeld), sociaal, natuurlijk, economisch, cultureel en democratisch kapitaal²¹. Gezamenlijk kun je dit het *gebiedskapitaal* noemen. Waar het Angelsaksische denken met z'n flitskapitaal indruk maakt op de grote massa als een straaljager die over komt vliegen, draait het Rijnlandse denken rondjes als een zweefvliegtuig op de termiek van de lucht. Als bewoners en lokale ondernemers een kleine aanzet krijgen door het trekkoord en wat regels voor de sociale veiligheid, kan iedereen zweven in de lucht en is het uitzicht oneindig. Het kost veel minder fossiele brandstof en scoort hoog op de indicator 'geluk'. Beide indicatoren voor het resultaat onder de streep zijn meetbaar.

Een gebied en de mensen die er wonen worden gekenmerkt door gebiedskapitaal, niet door geld. Geld is slechts een ruilmiddel om het gebiedskapitaal te kunnen koesteren en laten groeien. Een gebiedscoöperatie, die staat voor samenwerking voor integrale gebiedsontwikkeling staat dan ook voor het optimale, zorgvuldige en respectvolle gebruik van dit gebiedskapitaal. Daartoe zal de gebiedscoöperatie oproepen en aanzetten, ruimte en randvoorwaarden creëren, en daarop zal de gebiedscoöperatie monitoren en evalueren.

Roep om respect, erkenning en waardering van het gebiedskapitaal, waaronder de mensen, in Mariahoeve.

In de wijk, de stad en het land is de roep om erkenning van het gebiedskapitaal, waaronder de collectieve wijsheid van de lokale gemeenschap, luid en duidelijk te horen. Zo vroeg Naomi Barki- van Vliet van Lichtpuntjes van Mariahoeve in de gemeenteraad van Den Haag om 'the right to excell together'²². Zij wil helemaal geen 'right to challenge', ofwel 'uitdaagrecht'. De Wet op Participatie op decentraal niveau, dat het uitdaagrecht moet vastleggen, ligt momenteel voor bij de Tweede Kamer²³. Het pleidooi van Naomi kun je zien als het verschil tussen de vraag of wij als bewoners de overheid moeten kunnen uitdagen, een enórm

²⁰ <http://www.decooperatievesamenleving.nl/>

²¹ Dekker, H. (2021) *Het Groene Goud. Waarden van groen en blauw voor de stad*. Februari 2021. HD Landschapsarchitectuur.

²² https://gemeentedenhaag.connectedviews.nl/SitePlayer/Den_Haag?session=109512&lang=nlfalse
Bespreking voorstel *Hotspot Mariahoeve* van de PvdA in de Commissie Samenleving, 2 februari 2023, min. 00.46.11.

²³

<https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/wetsvoorstellen/detail?cfg=wetsvoorsteldetails&qry=wetsvoorstel%3A36210#:~:text=Dit%20wetsvoorstel%20wil%20de%20betrokkenheid,vorm%20van%20participatie%2C%20wettelijk%20verankerd.>

uitdaging op een ongelijk speelveld, aan de ene kant en aan de andere kant vraag of de overheid ruimte wil maken voor en ondersteuning wil geven aan de energie die bewoners en lokale ondernemers aan de versterking van de wijk willen geven. Die tweede vraag komt meer overeen met het initiatief voor het vastleggen van ‘opgroeierecht’²⁴. Als we als bewoners en lokale ondernemers bij willen dragen aan de ontwikkeling van de wijk, verdienen we daarbij erkenning en steun en de kans om ons te ontwikkelen tot een gelijkwaardige partner van de overheid en het bedrijfsleven. Het gaat om de volwaardige erkenning en waardering van de wijkprofessional, niet op diploma’s, maar bijvoorbeeld op lifeskills en op de inzet voor een leefbare wijk. Ook dit wordt op Europees niveau opgepakt en er wordt zelfs een meetbaar systeem voor gemaakt (...), zodat werkgevers of subsidiegevers lifeskills ook echt kunnen gaan waarderen in geld²⁵. Fingers crossed dat met het wegen en meten het kind niet opnieuw met het badwater wordt weggegooid. Bij het uitdaagrecht is het uiteindelijk de overheid die beslist of de uitdaging goed genoeg is om het over te geven. Hier blijft het gevaar overeind dat de overheid volgens de huidige normen gaat beoordelen, en niet volgens de criteria van wat de lokale gemeenschap nodig heeft. Aan de toepassing van het opgroeierecht gaat de erkenning van de intrinsieke waarde van de wijk, de gemeenschap en het gebiedskapitaal vooraf.

De term ‘wijkprofessional’ is bij weten van de auteur in Mariahoeve naar boven gekomen tijdens de dialoog in de wijk, georganiseerd door Patricia Dinkela met haar initiatief: ‘Van Raad naar Straat’ bij Podium Noord in Mariahoeve op 3 maart 2023²⁶. Patricia Dinkela ging in gesprek met Wethouder Vaviers van Armoedebestrijding, Tim S. Jongers van de Wiardi Beckman Stichting, Robin Smit van de PvdD en Bettelies Westerbeek uit Moerwijk. Dit naar aanleiding van de VPRO serie De Kloofdichters. Bettelies Westerbeek vraagt aandacht voor de werkwijze van onderzoekers, die langskomen om informatie voor de gemeente bij wijkprofessionals op te halen. De onderzoekers worden betaald, de wijkprofessionals die door hun werk in de wijk veel kennis hebben van de wijk niet. Wijkprofessionals onderhouden vaak onbetaald het sociale weefsel in de wijk en helpen om te zorgen dat diegenen die niet meer zelfredzaam kunnen zijn niet door het ijs zakken. Zij doen dit naast de opgave om zelf met hun gezin het hoofd boven water te houden. Vervolgens wordt hen gevraagd onderzoekers van informatie voorzien, en vaak ook hun onderzoeksvragen bijstellen om het onderzoek van nut te laten zijn voor de leefwereld, én in participatietrajecten ambtenaren en de ‘echte professionals’ mee te nemen in de wijk. Dat is een driedubbele taak. En dat zonder enige garantie dat deze hele exercitie iets oplevert voor de wijk. Monitoring van beleid op resultaten vanuit het perspectief de wijk bestaat vrijwel niet. Geen wonder dat wijkprofessionals in ‘participatiestaking’ en in ‘onderzoeksstaking’ gaan.

Hier zit een gat. En om dat gat te vullen willen we als gebiedscoöperatie GCWijk25 een institutionele bodem leggen in de wijk en zo samen met alle bewoners van de wijk een grens trekken. Die grens die ligt bij de waarden die zijn verwoord in de universele verklaring van de Rechten van de Mens. Meer specifiek in het recht op een schone, gezonde en duurzame leefomgeving dat in 2002 officieel in de Verenigde Naties als mensenrecht is erkend²⁷. Iedere individuele bewoner mag zich op dit mensenrecht beroepen. Als gebiedscoöperatie hebben we de intentie om dat in de wijk gezamenlijk te doen en tegelijkertijd bij te dragen aan het creëren van de randvoorwaarden voor effectieve, respectvolle en duurzame inzet van het gebiedskapitaal voor het ontwikkelen van een sterke en sociale wijk. De legitimiteit van de

²⁴ <https://specials.publiekdenken.nl/publiek-denken-37-2022/opgroeierecht>

²⁵ <https://epale.ec.europa.eu/nl/content/introductie-op-life-skills-benadering-vanuit-europa>

²⁶ <https://podiumnoord.nl/productie/van-raad-naar-straat/2289/>

²⁷ <https://www.mensenrechten.nl/themas/schone-gezonde-en-duurzame-leefomgeving#:~:text=De%20Verenigde%20Naties%20heeft%20in,heeft%20dit%20nog%20niet%20gedaan.>

gebiedscoöperatie ligt bij deze waarden en bij de bijdrage die de gebiedscoöperatie aan de ontwikkeling van de wijk levert. De legitimiteit ligt ter principale niet bij de representativiteit van de gebiedscoöperatie in de wijk. Vogel Harry is niet representatief voor de wijk. Vogel Harry is vogel Harry omdat hij de wijk niet representeert, maar anders is. En juist daarom interessant. Maar steun, respect, veiligheid en feed-back voor vogel Harry helpt wel. Die steun kunnen de bewoners van de wijk geven. En ze kunnen ook een vogel Harry worden. Stel je voor, straks hangen we allemaal op ons kop. Dan zijn we alsnog representatief. Steun kan natuurlijk ook komen van andere actoren die actief zijn in de wijk.

In Nederland is de privatisering van energiebedrijven ingezet in 2007. Dit is overigens niet het geval voor het netbeheer, dat is nog steeds grotendeels in publieke handen. Dit is het resultaat van het Angelsaksische denken dat de opeenvolgende kabinetten de afgelopen decennia hebben gevolgd.

Het Rijnlandse denken heeft veel diepere historische wortels op het Europese vasteland. Het Rijnlandse denken heeft z'n wortels in het Romeins recht. Het is daarmee zaak om te evalueren waar we nu staan en waar de kansen en het kapitaal liggen om het Romeinse recht dóór te ontwikkelen in het licht van de grote opgaves die klimaatverandering, verlies van biodiversiteit en toenemende spanningen met zich meebrengen. Het gaat er om de *governance* van onze gebieden en van onze planeet te herijken in het licht van de resultaten die we tot nu toe gehaald hebben: de 1ste wereldoorlog, de 2^e wereldoorlog en toenemende wereldwijde spanningen en een niet zo respectvolle omgang met de natuurlijke hulpbronnen op dit moment. Den Haag als internationale stad van Vrede en Recht heeft al het kapitaal in huis om juist dít te doen. En dat begint in de praktijk van de wijk.

In Europa is dit Rijnlandse denken verankerd in het Directoraat Generaal Regio²⁸. Een Rijnlandse marktordening is gebaseerd op andere spelregels dan de Angelsaksische spelregels. In de volgende weergave van DCS worden de spelregels van Angelsaksisch (Publiek-Privaat) en Rijnlands (Publiek-Burgerlijk – Privaat) naast elkaar gezet. Burgerlijk staat voor het beheer van het gebiedskapitaal.

²⁸ https://commission.europa.eu/about-european-commission/departments-and-executive-agencies/regional-and-urban-policy_en

Deze andere marktordening is er een die bestaat en waar een overheid voor kan kiezen²⁹. Het gaat om een marktordening, die politieke keuzes op basis van de waarden van het gebied (buurt, wijk, stad) veel meer mogelijk maakt. De doelen voor de stad Den Haag staan al beschreven in het Ambitiedocument Omgevingsvisie Den Haag 2050³⁰: 5.1 Een rechtvaardig en inclusief Den Haag, 5.2 Een betaalbare, toegankelijke en toekomstbestendige woningvoorraad in Den Haag, 5.3 Een klimaatbestendig, klimaatneutraal en natuurinclusief Den Haag, 5.4 Een economisch vitaal Den Haag, 5.5 Een gezond en veilig Den Haag.

Op dit moment prevaleren vaak de individuele financiële afwegingen van partijen, die betrokken zijn bij gebiedsontwikkeling³¹. Bewoners en lokale ondernemers zijn vaak niet als een gelijkwaardige partij in deze besluitvorming betrokken. Zelfs de overheid kan soms met lede ogen aanzien dat er keuzes moeten worden gemaakt op basis van wetgeving en regels, die niet op een breed draagvlak in het gebied kunnen rekenen en waar mogelijk wel goede alternatieven voor te bedenken zijn. De alternatieve marktordening moet een omkering van prioriteiten mogelijk maken: sturen op hoogste maatschappelijke waarden in plaats van op laagste maatschappelijke kosten. De keuze voor deze alternatieve marktordening kan per gebied worden gemaakt, bijvoorbeeld in de vorm van een pilot. Of door hier als stad voor te kiezen.

Visie: Een gebiedscoöperatie die is gericht op het ontwikkelen van een sterke en sociale wijk of stad, kiest voor de Rijnlandse spelregels, als basis voor besluitvorming over en beheer van basisvoorzieningen, zoals energie, water, gemeenschappelijke ruimte en schone lucht. Door deze keuze wordt het mogelijk de tendens van segregatie om te buigen naar een dynamiek waarbij de sociale cohesie wordt versterkt. Het ‘gemene goed’ komt middels collectief beheer per gebied ten goede van iedereen.

Privatisering van de energiesector

In een globale schets ziet het plaatje er als volgt uit: Tot voor kort was de energievoorziening in handen van de overheid. In Den Haag kenden we het Gemeentelijk Energiebedrijf. Daarmee had de overheid een positie waarin zij in hoge mate kon sturen op het betaalbaar houden van energie en het verzekeren van toegang tot energie voor iedereen. Bijkomend voordeel was dat Nederland haar eigen energiebron had: gas in Groningen. Met de privatisering van de energiesector is een andere dynamiek ontstaan. De autoriteit consument en markt (ACM) moet toezien dat wetgeving die bedoeld is om energie toegankelijk te houden voor iedereen door de energiebedrijven wordt nageleefd. Echter, energiebedrijven die actief zijn in Nederland maken vaak deel uit van multinationale ondernemingen. Met het terugbrengen van de gasproductie in Groningen zijn deze bedrijven ook veel meer afhankelijk van de internationale energiemarkten, die weer worden beïnvloed door de geopolitiek. Daardoor heeft de overheid veel minder het stuur in handen dan voorheen. Dat zien we duidelijk gebeuren met het gas: mensen staan bloot aan de grillige gasprijzen en de overheid kan niets anders doen dan zo goed mogelijk bijspringen middels het prijsplafond.

Ook is de vraag of de Autoriteit Consument en Markt (ACM) – een Nederlandse autoriteit – in staat de belangen van de Nederlandse burger te behartigen in relatie tot het beleid van multinationale ondernemingen in de duurzame energiesector, die dus blootstaan aan dezelfde internationale markten en dezelfde geopolitiek? Wellicht is een nog belangrijker feit

²⁹ <https://www.duurzaamdoor.nl/projecten/project-rijnlands-gebiedsarrangement>, p. 19.

³⁰ Omgevingsvisie Den Haag 2050, Ambitiedocument. Denk mee over de toekomst. Samen maken we de stad. <https://denhaag.raadsinformatie.nl/document/10565033/1/RIS309993> Bijlage Ambitiedocument Omgevingsvisie def 21- 09 - 2021.

³¹ Opiniestuk Jacob Snijders “Bellevue of het einde van de participatie?” Den Haag Centraal, donderdag 19 januari 2023.

dat multinationale ondernemingen grotendeels worden gestuurd door de belangen van aandeelhouders en investeerders: multinationals worden dus afgerekend op winst en niet op zorg. De vraag is of multinationale ondernemingen zullen handelen in het belang van de Nederlandse burger en zich verantwoordelijk zullen laten houden voor de versterking van de sociale cohesie in Den Haag³². De vraag is ook of de ACM het instrumentarium heeft om de multinationals aan te spreken, mocht de wijze waarop de waardeketen van de energiemarkt en -infrastructuur is ingericht meer bijdragen aan segregatie dan aan sociale cohesie.

Met de ontwikkeling van een nieuw energiesysteem op basis van duurzame bronnen ligt de vraag over de marktordening dus nog steeds op tafel. We zien dat minister Jetten in het kader van de Warmtewet deze ontwikkeling gedeeltelijk terug wil draaien, om gemeentes weer meer mandaat te geven in de sturing van de energietransitie.³³ De vraag is hoe ver de overheid in deze lijn gaat en of zij het voor elkaar krijgt om de gemeentes weer aan het stuur te krijgen én vervolgens ook de gestelde doelen om de stad snel klimaatneutraal te krijgen in 2023 zal halen. In opdracht van minister Jetten heeft PwC onderzoek gedaan naar de gevolgen van het publiek eigendom maken van warmtenetten. De hoofdconclusie van het onderzoek was dat het doel van 2030 van 500.000 nieuwe aansluitingen hiermee ‘waarschijnlijk onhaalbaar’ wordt.³⁴

Wij zien een ‘pendule-ontwikkeling’: privatiseren – nationaliseren – privatiseren – nationaliseren, beiden met grote nadelen. Om uit dit dilemma te komen lijkt de ontwikkeling van een nieuwe marktordening meer voor de hand te liggen:

Van de energiemarkt in publieke handen (situatie vroeger), naar publiek-private partnerschappen (situatie nu), naar publiek-privaat-burgerlijke partnerschappen (situatie toekomst). Dit is de zogenaamde ‘3^e route’. Dan ontwikkelen we samen dóór en kunnen we ook samen door. Henry Mintzberg, een belangrijke denker in de Commons beweging breekt een lans voor Public-Private-Peoples Partnerships (PPPPs)³⁵ om de uitdagingen van klimaatverandering samen aan te kunnen. De socioloog Ulrich Beck schreef een monumentaal werk over de noodzaak een nieuwe problemen op een nieuwe manier aan te pakken: “De Metamorphosis of the World”³⁶. Dit is lijn met het statement van Albert Einstein: “We kunnen een probleem niet oplossen met een denkwijze die het heeft veroorzaakt”. Om dit iets concreter te duiden heeft Govert Geldof een kort filmpje over deze denkwijze gemaakt, “Het belang van polarisatie”³⁷ uit de serie “Het is complex. Nou en?”

Burgerinitiatieven om de bui voor te zijn

Burgers wachten de antwoorden op al deze vragen niet af. Zij zien de bui hangen en nemen zelf initiatief voor het oprichten van collectieve voorzieningen: “Burgercollectieven volgen niet zelden op een privatiseringsactie vanuit de overheid en proberen een antwoord te geven op een slecht werkende markt. Toen de energiemarkt aan het begin van de 21ste eeuw werd geprivatiseerd, ontstonden er op veel plaatsen energiecoöperaties. En sinds veel zorginstellingen het niet meer rendabel vinden om in een dorp of wijk kleinschalige

³² NRC / Marike Stellinga “Hoogleraar: Klimaatverandering tegengaan lukt niet in het huidige kapitalisme” 22 november 2021. Katharina Pistor, hoogleraar rechtsvergelijking.

³³ <https://www.duurzaamgebouwd.nl/artikel/20221221-publiek-warmtenet-markt-furieus-cooperaties-verheugd>

³⁴ <https://www.energie-nederland.nl/verplicht-publiek-eigendom-warmtenetten-vertraagt-warmtetransitie/>

³⁵ <https://mintzberg.org/blog/pppps-for-climate-change>

³⁶ Beck, U. (2015) *Metamorphosis of the World*. How Climate Change is Transforming Our Concept of the World.

³⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=9SxHCB2lbag>

zorgvoorzieningen te exploiteren, zijn er steeds meer burgers die denken: we doen het zelf wel [...]. Veel lokale energiecoöperaties kunnen op dit moment tegen een veel lagere prijs energie aanbieden dan reguliere aanbieders. Daarmee spelen ze niet alleen een belangrijke rol in de lokale economie, maar kunnen ze uiteindelijk ook veranderingen op nationaal niveau bewerkstelligen”³⁸.

Nu de nieuwe marktordening en ondersteunend beleid nog

De burgerinitiatieven zijn aan het pionieren om de samenleving leefbaar te houden, als reactie op een falende markt. De schrik voor energiearmoede zit inmiddels na de ongekende prijsstijgingen in het najaar van 2022 goed in de benen. De juridische en politieke context waarbinnen de burgerinitiatieven pionieren is nog niet ondersteunend. Een volledig terugdraaien van de privatisering van de energiemarkt is niet in de lijn der verwachting. Daarmee ligt de vraag voor hoe, hoe snel en in hoeverre de overheid de burgerinitiatieven kan ondersteunen om niet alleen te werken aan een nieuw energiesysteem op basis van duurzame bronnen, maar ook aan een energiesysteem dat rechtvaardig is en dus in toegang tot energie voor iedereen voorziet, zo veel mogelijk faciliteert.

6. Doel, thema's en activiteiten

Het **doel van gebiedscoöperaties** is om structureel in het gebied bij te dragen aan het ombuigen van de negatieve spiraal van segregatie naar een positieve, opwaartse beweging, waarbij we dus zien dat uiteindelijk de sociale cohesie weer toeneemt. Dit draagt bij aan het creëren van een veilige, rechtvaardige, inclusieve en klimaatneutrale stad, met optimale bestaanszekerheid voor iedereen.

Doel: Het creëren van randvoorwaarden voor het gezamenlijk ontwikkelen van een veilige, rechtvaardige, inclusieve en klimaatneutrale wijk, stad en regio, met optimale bestaanszekerheid voor iedereen.

Doel GCWijk25 (voorbeeld)

GCWijk25 heeft onder dit hoofddoel concreter geformuleerd: “Bewoners en lokale ondernemers maken gezamenlijk afspraken met de overheid en private partijen over de ontwikkeling van een sterke en sociale wijk”. Dit doel hangt samen met de visie op de governance van gebiedsontwikkeling, die later in dit stuk zal worden uitgewerkt, onder het hoofdstuk 12 “Voorzet besluitvorming in gebiedsontwikkeling met drie speelvelden”.

Onder dit hoofddoel heeft GCWijk25 twee subdoelen geformuleerd:

GCWijk25 creëert de randvoorwaarden voor samen bouwen aan een sterke en sociale wijk:

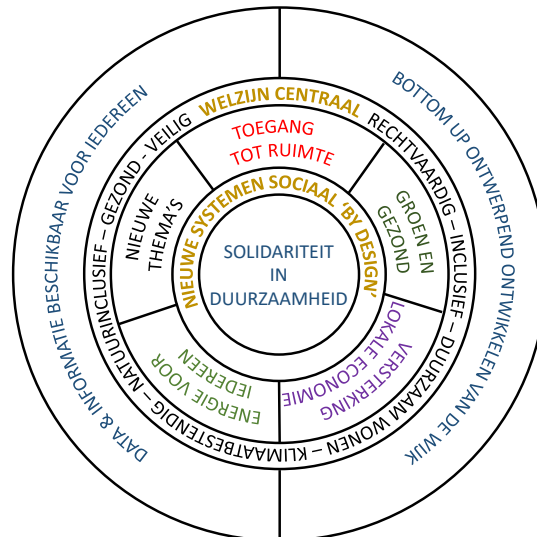
- 1. Data en informatie voor wijkontwikkeling komt beschikbaar voor iedereen*
- 2. Bottom-up ontwerpend ontwikkelen van de wijk*

Deze twee concrete doelen maken duidelijk dat GCWijk25 streeft naar de ontwikkeling van een voorziening: “Data als een common”. Dat kan GCWijk25 niet alleen, dat moet gebeuren

³⁸ Professor Tine de Moor : <https://www.knhm.nl/vier-visies-op-lokale-kracht-tine-de-moor/>. Tine de Moor is hoogleraar Social Enterprise & Institutes voor collectieve actie aan de Rotterdam School of Management, Erasmus Universiteit. In haar onderzoek besteedt ze onder meer aandacht aan burgercollectieven, die in toenemende mate de leemtes opvullen tussen de terugtrekkende overheid en de falende vrije markt. Professor Tine de Moor is tevens initiatiefnemer van het platform Collectieve Kracht, kennisplatform voor burgercollectieven.

in een breder verband. De voorziening kan dan specifiek worden ingericht voor de wijk. Het tweede doel gaat over het proces: GCWijk25 wil het gebiedskapitaal aan het werk zetten voor duurzame ontwikkeling. Dat kan alleen maar door diegenen die het gebiedskapitaal beheren: dat zijn de mensen die er wonen, de lokale ondernemers, de overheid en de private partijen samen. De overheid zet daarvoor de benodigde kaders, in relatie tot de grote systemische uitdagingen waar we voor met z'n allen voor staan (Zie onder hoofdstuk 7: "Inpassing missie, visie en doel in wetgeving en beleid" onder het kopje 'Brede welvaart").

GCWIJK25 STUURT OP DE HOOGSTE MAATSCHAPPELIJKE WAARDEN VOOR DE TOEKOMST VAN DE WIJK MARIAHOEVE-MARLOT
SOLIDARITEIT IN DUURZAAMHEID

GCWIJK25 CREËERT DE RANDVOORWAARDEN VOOR SAMEN BOUWEN AAN EEN STERKE EN SOCIALE WIJK
1. DATA & INFORMATIE BESCHIKBAAR VOOR IEDEREEN 2. BOTTOM UP ONTWERPEND ONTWIKKELEN VAN DE WIJK
©GCWijk25

Thema's

GCWijk25 heeft de volgende thema's gekozen: 1) Welzijn centraal; 2) Toegang tot energie voor iedereen; 3) Toegang tot ruimte; 4) Versterking lokale economie; 5) Groen en gezond. Deze thema's kunnen per gebied anders worden gekozen. Ook kunnen er nog nieuwe thema's bij komen.

Activiteiten

Om de doelen te halen op de thema's werkt GCWijk25 in de opstartperiode op vrijwillige basis en op projectbasis. De volgende activiteiten worden bijvoorbeeld uitgevoerd om de doelen te bereiken: 1) Pleitbezorging; 2) Overleg en samenwerking met de belanghebbenden, in de eerste plaats met de lokale overheid, over Toegang tot Data en over het proces – Bottom-up ontwerpend ontwikkelen; 3) het laten uitwerken van een scenario voor de wijk, dat voldoet aan de missie, visie en doel van GCWijk25. GCWijk25 heeft bijvoorbeeld opdracht gegeven architecten om op de energietransitie als motor voor integrale wijkontwikkeling een scenario uit te werken; 4) opdracht geven tot onderzoek in lijn met de visie, missie en doel van GCWijk25; 5) communicatie in de wijk over dit scenario; 6) participeren vanuit deze kennis en toenemend draagvlak aan bijvoorbeeld het wijkuitvoeringsplan energietransitie; 7) monitoring van beleid en proces. Zie voor een overzicht van de activiteiten in de wijk de jaarverslagen op de website van GCWijk25: www.gcwijk25.nl

7. Inpassing missie, visie en doel in wetgeving en beleid

Omgevingswet

De keuze voor een marktordening, die waarden gedreven beleid mogelijk maakt, kan worden gemaakt en past in de geest van de Omgevingswet. Zo staat er in de Memorie van Toelichting van de Omgevingswet bijvoorbeeld: “De verschillen tussen en binnen regio’s in Nederland groeien. Om te kunnen inspelen op regionale en lokale behoeften zijn differentiatie, maatwerk en innovatie nodig. Nu nog zijn er op veel rijksregels geen lokale uitzonderingen mogelijk, ook niet als dit gelijkwaardige en innovatieve oplossingen zijn. Dat verandert door de Omgevingswet”³⁹. Volgens de geest van de Omgevingswet staat het doel van sociale cohesie als tegenhanger van segregatie centraal, waarvoor bestaande wet- en regelgeving moet kunnen wijken. De omgevingswet staat voor een gebiedsgerichte aanpak. Dan is er een spanningsveld tussen werken vanuit het ‘totaaloverzicht’ – een integrale aanpak – en het werken vanuit de beleavingswereld van mensen in de wijk en de stad – een geïntegreerde aanpak-. In dit laatste zit het ‘gebiedskapitaal’ verscholen, wat we graag willen aanspreken. Nu is de vraag hoe we de optimale synergie kunnen krijgen tussen de integrale en de geïntegreerde aanpak in de wijk. Govert Geldof illustreert in een reeks video’s gemaakt vanuit complexiteitsdenken, hoe dit spanningsveld ontstaat en hoe we dit spanningsveld in de praktijk van bijvoorbeeld de energietransitie kunnen gebruiken om tot de gewenste transitie in de governance van gebiedsontwikkeling te komen⁴⁰.

Inpassing in staand beleid in Den Haag

De inpassing in staand beleid in Den Haag is op dit moment mogelijk in de vorm van pilots in een of meerdere wijken, ter voorbereiding op de invoering van de omgevingswet. Of door er met voorgenomen klimaatakkoord in 2023 voor de gehele stad op te gaan sturen. De gemeente bereidt zich voor op de invoering van de Omgevingswet middels het Ambitiedocument Omgevingsvisie Den Haag 2050⁴¹. De eerste ambitie in dit document is: “een rechtvaardig en inclusief Den Haag”. Op 15 november 2022 gaf de gemeente Den Haag de Notitie Reikwijdte en Detailniveau (NRD), waarmee de beoordelingskaders worden vastgesteld voor op te stellen omgevingsvisies en -plannen, vrij voor inbreng vanuit bewoners van Den Haag. In de toelichting geven Burgemeester en Wethouders mee dat zij het ‘met het oog op de maatschappelijke doelstellingen van de Omgevingswet’ gewenst achten om ‘naast de milieueffecten ook inzicht te krijgen in de bredere omgevingseffecten, zoals de sociale effecten van ruimtelijke ontwikkelingen’⁴².

GCWijk25 heeft bij de inspraakronde van de NRD een inbreng op 15 december 2022 een inbreng op de NRD vanuit een mensenrechtenbenadering gedeeld met de gemeente: “Moonshot van GCWijk25”. Hierin zetten we Welzijn Centraal, op basis van het eerder genoemde Social Framework van Smyth en VanClay (2017).

De gemeente Den Haag is gekozen tot 1 van de 100 Europese steden die ambiëren in 2030 klimaatneutraal te zijn⁴³. Den Haag is de Internationale Stad van Vrede en Recht. Rechtvaardigheid, inclusiviteit, duurzaamheid en bestaanszekerheid zijn basisingrediënten van Vrede en Recht. Den Haag zou in kunnen zetten op het aspect Governance van de grote klimaatdoelen, als de unieke

³⁹ Memorie van Toelichting bij de Omgevingswet, dossier 33962, bladzijde 12, Tweede Kamer der Staten-Generaal.

⁴⁰ Govert Geldof, Complexiteit deel 015: *De Omgevingswet*. <https://geldofcs.nl/mijn-youtube-filmpjes-deel-1-24/#foobox-1/14/BOLAVEb3IZM>

⁴¹ <https://denhaag.raadsinformatie.nl/modules/13/Overige%20bestuurlijke%20stukken/695597>: 1. Een rechtvaardig en inclusief Den Haag; 2. Een betaalbare, toegankelijke en toekomstbestendige woningvoorraad in Den Haag. 3. Een klimaatbestendig, klimaatneutraal en natuurinclusief Den Haag. 4. Een economisch vitaal Den Haag; 5. Een gezond en veilig Den Haag; 6. Een duurzaam bereikbaar Den Haag.

⁴² Gemeentebblad Nr. 506307, 15 november 2022

⁴³ <https://vng.nl/nieuws/steden-bekend-100-klimaatneutrale-en-slimme-steden-in-2030#:~:text=De%20steden%20komen%20uit%20alle,in%202030'%20in%20september%202021.>

bijdrage van Den Haag als één van de 100 Europese steden die in 2030 klimaatneutraal willen zijn. Dan krijgen we welzijn en vrede op de koop toe en hernieuwde energie vanuit de stad voor een missie in de wereld.

Burgemeester Jan van Zanen, Burgemeester van Den Haag en voorzitter van de Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG) ondersteund de Denktank Nederland 2040 en hun initiatief om een 'nieuw verhaal' en groter narratief voor de lange termijn te ontwikkelen.⁴⁴

Topsector Energie

Er kan aangesloten worden bij Maatschappelijk Verantwoord Innoveren van de Topsector Energie⁴⁵. De afdeling maatschappelijk verantwoord innoveren van de Topsector Energie (MVI-e) heeft in 2022 verschillende bijeenkomsten georganiseerd rondom gebiedsgericht innoveren. Op 21 en 22 juni vond de eerste 2-daagse plaats, genaamd: 'Het Nieuwe Kompas. Op zoek naar gebiedsinnovatie'. Ook tijdens deze bijeenkomst werd integrale gebiedsinnovatie, en specifiek met betrekking tot de energietransitie, centraal gezet⁴⁶. Op 21-22 juni 2023 wordt een 2-daagse verdiepingsronde georganiseerd.

Europese Unie

Door de Europese Unie wordt de alternatieve marktordening, die waarden gedreven beleid in een gebied – bijvoorbeeld Den Haag e.o. - mogelijk maakt, tot nu toe door het *Directoraat Generaal Regio* toegepast op zogenaamde 'achtergebleven gebieden', juist met het doel de potentie van die gebieden voorop te stellen en de sociale cohesie te versterken⁴⁷. De principes, de ervaring en veel ondersteunende instrumenten zijn zodoende bekend en ontwikkeld voor zogenaamde 'achtergebleven gebieden', of 'krimpregio's'. Het sluiten van de mijnen rond Heerlen heeft geleid tot veel sociale problemen, zoals werkloosheid. Dit zou een gebied zijn dat vanuit die optiek in aanmerking komt voor een dergelijke aanpak. Er lijkt een ontwikkeling te zijn naar een veralgemenisering van deze aanpak. De 'aanvliegroutes' naar dit nieuwe paradigma komen van allerlei verschillende kanten. De Europese Unie organiseert in mei 2023 de conferentie Beyond Growth 2023⁴⁸. Hier wordt het nieuwe paradigma ook onderzocht.

⁴⁴ Jan van Zanen, burgemeester van Den Haag en voorzitter van de Vereniging van Nederlandse Gemeentes: *"En hoe zit het met uw deelname in de nieuwe Denktank Nederland in 2040?"*

'Ik ben zeer betrokken bij de Denktank 2040. Geweldig dat de VNG dit samen met de Argumentenfabriek heeft geïnitieerd. Hoe ingewikkeld de tijden ook zijn, hoe verschillend de gedachten ook, ik denk dat mensen, investeerders, wetenschappers, talenten en ondernemers geraakt kunnen worden door een verhaal. Denk aan de wederopbouw van Nederland na de oorlog of aan de Deltawerken na de Watersnoodramp. Zo'n verhaal ontbreekt nu. Daar hebben gemeenten last van. Daarom maken we dit verhaal. Omdat de nationale politiek meer en meer bezig is met dagkoersen en je alleen maar goede keuzes kunt maken over de zorg, industriepolitiek of toekomst van de landbouw als je helder hebt wat voor land je wilt zijn. De politiek moet ervoor zorgen dat problemen die zouden kunnen ontstaan, niet ontstaan omdat ze verstandige en toekomstgerichte keuzes maakt. Te veel keuzes worden nu gemaakt met een focus op deze kabinetsperiode of op een bepaald deelissue. Afwegingen moeten breder, in onderlinge samenhang worden gemaakt. Een aantal deskundigen uit alle geledingen broedt momenteel op die toekomstagenda. Die zittingen zijn zeer inspirerend. Over de stand der dingen doe ik op het [VNG Jaarcongres](#) verslag. We hebben echt de kans iets neer te zetten dat tot de verbeelding spreekt, inspireert en aan het denken zet. Dat zou ik een heel mooie nalatenschap vinden.' Buitenhof, AVRO TROS – BNN VARA – VPRO, NPO 1, 4 juni 2023.

⁴⁵ <https://www.change.inc/advies-en-dienstverlening/gebieden-ontwikkelen-een-nieuw-en-cruciaal-kompas-voor-innovatie-39392>

⁴⁶ <https://storymaps.arcgis.com/stories/814d688c788345299971300472677959>. Een korte documentaire van deze bijeenkomst is te zien via YouTube: <https://www.youtube.com/watch?v=BR34xu5kveE&t=3s>

⁴⁷ https://ec.europa.eu/regional_policy/home_en

⁴⁸ <https://www.beyond-growth-2023.eu/>

Daarnaast is rechtvaardigheid is ook één van de 3 hoofddoelen van de Green Deal van de Europese Unie⁴⁹: “Leaving nobody behind”. Als Den Haag hier een oplossing in de praktijk voor weet te vinden...

Europese Unie en de energietransitie in Den Haag

Segregatie lijkt wereldwijd in een versnelling lijkt te zijn gekomen, als ook het denken over de grondoorzaak daarvan⁵⁰. Dit leidt ertoe dat de Europese Unie haar beleid uitbreidt en de financiering van Community Led Local Development (CLLD) bijvoorbeeld ook beschikbaar stelt voor stedelijke gebieden, vanuit hetzelfde idee van het versterken van de sociale cohesie en dus het stoppen van de segregatie. CLLD-projecten momenteel in drie wijken in Den Haag lopen rond de energietransitie⁵¹.

CLLD wordt betaald met EU – financiering⁵², dat wordt gegeven in het kader van sociale cohesie beleid. De CLLD-aanpak is gebaseerd op de LEADER – benadering⁵³, die in landelijke en zelfs maritieme gebieden is ontwikkeld. Deze benadering volgt de volgende principes:

1. Bottom-up Approach, 2. Area based Approach, 3. The local partnership, 4. An integrated and multi-sectoral strategy, 5. Networking, 6. Innovation, 7. Cooperation⁵⁴.

Brede Welvaart

Een rechtvaardige klimaat-en energietransitie, klimaatadaptatie en watermanagement is één van de systemische uitdagingen (aangeduid als ‘entry points’), die voor de Nederlandse overheid zijn geformuleerd in de Voluntary National Review on the Sustainable Development Goals⁵⁵. Andere systemische uitdagingen zijn: circulaire landbouw, biodiversiteit en het voedselsysteem (entry point 1), welzijn (entry point 2), circulaire inclusieve economie en het gebruik van ruwe materialen (entry point 3), Inclusieve samenleving, gelijke kansen en een open overheid (entry point 5) en mondiale verantwoordelijkheid en beleidscoherentie voor ontwikkeling (entry point 6). De zoektocht hoe het werk aan al deze opgaves in onderlinge samenhang aangepakt kan worden en zo kan bijdragen aan het welzijn van iedereen is in Nederland ingezet onder de vlag van de Brede Welvaart⁵⁶.

Mensenrechtenbenadering

De bovenstaande visie past binnen de Mensenrechtenbenadering. De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (UVRM) bestaat enerzijds uit Politieke en Burgerrechten en anderzijds uit sociale en economische, culturele en collectieve rechten. Met het sociale - of welzijns criterium, uiteindelijk naar alle waarschijnlijkheid gemeten met de indicator sociale cohesie, verwijst de missie en de visie van de gebiedscoöperatie naar de tweede categorie. Sociale, economische, culturele en collectieve rechten kunnen niet worden ‘afgedwongen’. Voor de realisatie van deze rechten moeten optimale omstandigheden worden gecreëerd. Dat is waarom er in deze visie expliciete eisen aan een omgevingsvisie en -plan worden toegevoegd: de marktordening, de democratische organisatie van

⁴⁹ https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_nl: “Geen mens of regio wordt aan zijn lot overgelaten”.

⁵⁰ Zelfs de jongerenafdeling van de VVD, de JOVD, neemt stelling tegen het resultaat van 12 jaar kabinet Rutte: “Slapend rijk en werkend arm”.

<https://jovd.nl/nieuws/jovd-kritisch-over-twaalf-jaar-rutte-%E2%80%99in-dit-land-word-je-slapend-rijk-en-werkend-arm%E2%80%9999>

⁵¹ <https://duurzaamdenhaag.nl/projecten/bewoners-aan-het-stuur-in-mariahoeve-marlot>.

⁵² <https://ldnet.eu/clld-country-profile-netherlands/>

⁵³ https://enrd.ec.europa.eu/leader-clld/leader-toolkit/leaderclld-explained_en. The seven features of LEADER: 1. Bottom-Up Approach; 2. Area-based approach; 3. The local partnership; 4. An integrated and multi-sectoral strategy; 5 Networking; 6. Innovation; 7. Cooperation.

⁵⁴ https://ec.europa.eu/enrd/leader-clld/leader-toolkit/leaderclld-explained_en.html

⁵⁵ Kingdom of the Netherlands (2022) *Voluntary National Review on the Sustainable Development Goals*. United Nations High-Level Political Forum on Sustainable Development 2022.

⁵⁶ <https://netwerkbredewelvaart.nl/>

bewoners van een gebied, de ontwikkeling van een Burgerlijk -publiek-privaat partnerschap per gebied, welzijns criterium als centraal criterium en de governance van een gebied.

Raad van Europa

In 2022 is het recht op een schone, gezonde en duurzame leefomgeving expliciet als mensenrecht erkend door de Verenigde Naties. De Raad van Europa dringt er bij de lidstaten op aan om dit recht in nationale wetgeving te verankeren⁵⁷. Den Haag als Internationale Stad van Vrede en Recht zou voorloper in Europa kunnen zijn, door de Governance van dit mensenrecht uit te ontwikkelen op het niveau van de stad.

Duurzame Ontwikkelingsdoelen

De mensenrechtenbenadering is ook de basis van de Duurzame Ontwikkelingsdoelen⁵⁸ (SDGs). Met name SDG 16, 'vrede, recht en sterke publieke diensten' en SDG 17 'partnerschappen om de doelstellingen te bereiken' zijn in lijn met de mensenrechtenbenadering. Onder de SDGs is (nog) niet expliciet gekozen voor een andere marktordening. Echter, deze keuze zal wellicht een van voorwaarden blijken te zijn om de doelen ook daadwerkelijk te halen. Een eerste aanzet daartoe is gezet in het Global Sustainable Development Report 2019⁵⁹. De constatering is dat de 17 SDG sectoraal op te vatten zijn. Echter, een grote groep wetenschappers heeft geconcludeerd dat de doelen niet gehaald kunnen worden, als de 17 doelen niet in onderlinge samenhang worden gezien. Daarom zijn er voor het behalen van de SDGs 6 zogenaamde 'entry points' geformuleerd: 1. Human well-being and capabilities, Sustainable and just economies, 3. Food systems and nutrition patterns, 4. Energy decarbonization and universal access, 5. Urban and peri-urban development and 6. Global environmental commons. Als zogenaamde 'hefbomen' voor het kunnen benutten van deze ingangen worden genoemd: 1. Governance, 2. Economy and Finance, 3. Individual and collective action en 4. Science and technology. De verwachting is dat het Global Sustainable Development Report (GSDR) van 2023 nog veel sterker in deze lijn een richting zal uitzetten.

2023 is het jaar waarin wordt gememoreerd dat de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens 75 jaar geleden is ondertekend. 2023 kan het jaar zijn dat Den Haag, de Internationale Stad van Vrede en Recht, een begin maakt met het structureel ontwikkelen en implementeren van een mensenrechtenbenadering in het beleid en bestuur van de stad.

8. Ervaringen van GCWijk25 en van andere gebiedscoöperaties in Nederland

GCWijk25 is in 2021 opgericht, naar aanleiding van de energietransitie die begon in 2018. Het gebied is Mariahoeve, een gemengde wijk met ongeveer 15 000 inwoners. GCWijk25 heeft momenteel 14 leden. Bewoners kunnen op persoonlijke titel lid worden. Zij kunnen ook actief worden met hun talenten of met hun ondernemerschap. GCWijk25 stuurt op hoogste maatschappelijke waarden van de wijk Mariahoeve. GCWijk25 creëert randvoorwaarden voor samen bouwen aan een sterke en sociale wijk: 1. Data & Informatie beschikbaar voor iedereen. 2. Bottom up ontwerpend ontwikkelen van de wijk.

2021 was vooral een jaar van studie. In 2022 organiseerden we een aantal workshops en het stadmakersfestival. In 2023 wordt het eerste project "Mariahoeve-Marlot deelt Energie" uitgevoerd,

⁵⁷ <https://www.mensenrechten.nl/themas/schone-gezonde-en-duurzame-leefomgeving#:~:text=De%20Verenigde%20Naties%20heeft%20in,leggen%20in%20hun%20nationale%20recht>

⁵⁸ <https://www.sdg Nederland.nl/de-17-sdgs/>

⁵⁹ UN (2019) *The Future is Now. Science for achieving Sustainable Development*. Global Sustainable Development Report.

met een financiering van de Europese Unie, toegekend via Kansen voor West. Met het project “Mariahoeve-Marlot deelt energie” hopen we een bijdrage te leveren aan het Wijkuitvoeringsplan voor de energietransitie. De jaarverslagen en het project zijn te vinden op de website⁶⁰. GCWijk25 is gelieerd aan De Coöperatieve Samenleving (DCS).

Gebiedscoöperatie Rivierenland⁶¹ is een gebiedscoöperatie die actief is vanaf 2014. Het gebied strekt zich uit van Lingewaal, Geldermalsen, Culemborg, Buren, Neder-Betuwe, Tiel, Neerijnen tot Zaltbommel, Maasdriel en West Maas en Waal. In het gebied Rivierenland zijn een aantal kleinere gebiedscoöperaties actief, als ook energiecoöperaties en energiebedrijven. Rivierenland mede-oprichter van DCS. Gebiedscoöperatie Rivierenland is opgericht als koepel van diverse burgerorganisaties in Rivierenland. Rivierenland is actief op de thema’s energie, wonen, voeding, mobiliteit, sociale cohesie en financiën. Als samenwerkingsverband zijn zij een partner voor de overheid en het bedrijfsleven. Moniek Kamm schreef een proefschrift: “Strategic Commoning. Alamgamating the Right People at the Right Place and Time.” 2022, Radboud Universiteit Nijmegen⁶². Gebiedscoöperatie Rivierenland is een van de casussen die zij heeft onderzocht. Een conclusie over de praktijk is: *“This study demonstrates that Entrepreneurial Communities contribute novel ways of heterogeneous community-based value creation. From the perspective of this study, community-based strategy development must be included in the debate on organizing solutions for wicked problems related to sustainable development. ... Even stronger, this research positions these community-based forms of organizing as frontrunners in collaborations for addressing wicked problems related to sustainable development.”*

De Gebiedscoöperatie Nieuwkoop⁶³ is opgericht om duurzame initiatieven te ontwikkelen of te versnellen en iedereen te verbinden. Zij zijn actief op het gebied van energie, bouwen en wonen, landbouw, tuinbouw, industrie, mobiliteit, water, bodem, lucht, werkgelegenheid, gezondheid, circulaire economie, natuur en landschap, toerisme en recreatie. “Door de vele op zichzelf staande duurzame initiatieven op slimme wijze te combineren, kunnen we samenhang en meerwaarde creëren. Dat versnelt het proces en versterkt het effect. ... Samen met de overheid geven we uitvoering aan de rol van facilitator. En met alle partijen willen we werken aan de totstandkoming van een integrale gebiedsvisie met een aansprekend duurzaam toekomstperspectief.” “De Gebiedscoöperatie is van en voor de inwoners van Nieuwkoop.” De gebiedscoöperatie Nieuwkoop is opgericht met steun van DCS. De gebiedscoöperatie Nieuwkoop werkt aan de ontwikkeling van een bedrijventerrein. Daar wordt een duurzaamheidscentrale gerealiseerd. Er worden veel duurzame energieprojecten gerealiseerd.

Gebiedscoöperatie O-Gen⁶⁴ was actief van 2014 tot 2020. Het werkgebied van O-gen was Noord Veluwe, Regio Amersfoort, Regio Foodvalley, Utrechtse Heuvelrug, Kromme Rijnstreek, Grebbelinie. Overheden, maatschappelijke organisaties, onderwijsinstellingen, bedrijven, ondernemers en burgers konden lid worden. Hiermee was O-Gen een fundamenteel andere organisatie als GCWijk25 en Rivierenland: het was meer een platform voor samenwerking, dan een organisatie waarmee burgers zich als aparte actor in het grote spel met de overheid en het bedrijfsleven, kennisinstituten en investeerders rond gebiedsontwikkeling kunnen positioneren. “Als gevolg van de gewijzigde samenwerkingsrelatie met de provincies en de beperkte financiële slagkracht van de gemeenten is de financiële basis weggeslagen.”

⁶⁰ <https://gcwijk25.nl/>

⁶¹ <http://gcrivierenland.nl/>

⁶² <https://repository.ubn.ru.nl/bitstream/handle/2066/285122/285122.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

⁶³ <https://gcnieuwkoop.nl/>

⁶⁴ <https://www.o-gen.nl/>

Dit is slechts een kleine greep uit de gebiedscoöperaties. Er zijn meer initiatieven die zijn geslaagd en meer initiatieven die hebben gefaald.

9. Transformatie van de rol van de overheid en een nieuwe rol voor de coöperatieve beweging in de ontwikkeling naar een rechtvaardig energiesysteem 2050

Transformatie van de leidende rol van de overheid: van sturend naar dienend

Op dit moment zijn alle sectoren in transitie. Jan Rotmans onderscheidt er 10⁶⁵: Transities rond de energie, grondstoffen, circulariteit, landbouw en voedsel, ruimtelijke ontwikkeling, financieel systeem, onderwijs, zorg, sociale samenhang en democratie. De democratische transitie, hoe gezamenlijk besluiten genomen zullen worden over gebiedsontwikkeling, is de grootste uitdaging van al deze transities.

Henry Mintzberg schrijft in zijn blog “PPPPs for Climate Change” (2018)⁶⁶: “Much has been written about PPPPs: public private partnerships. But for vital issues as climate change, a third partner has been missing: the plural sector.” Met de “plural sector” bedoelt hij: maatschappelijke organisaties. Dit zijn de zogenaamde non-for-profit organisaties, in het Engels NGOs, “Non-governmental organisations”. NGOs zijn alle typen organisaties die wél voor het algemene belang – the Common Good – werken, maar geen overheid zijn. Een negatieve verzamelnaam: dat wat je níet bent. Daar horen stichtingen, verenigingen, coöperaties, sociale bewegingen bij, evenals de vele maatschappelijke activiteiten, die vanuit religieuze instellingen worden georganiseerd. Een heel erg groot veld is niet in beeld. Het is wel in dit veld waarin burgers, ofwel gewoon bewoners van de wijk, opgroeien, leven en hun beeld van de wereld vormen. Dit is het veld van waaruit burgers het nieuwe verhaal schrijven en de politiek opdracht geven om dit nieuwe verhaal te realiseren. Dit veld blijft in de huidige praktijk van klimaatbeleid, vooral vormgegeven in publiek – private partnerships, buiten beeld. Mintzberg schrijft: “Now we are discovering ... that no healthy society, like no stable stool, can balance itself on two legs. A third leg is required – the plural sector – alongside those called private and public.

Mintzberg beschrijft dat de ‘drie poten van de kruk’ elk een specifieke tendens hebben om als het gaat om het nemen van initiatief om de uitdagingen van klimaatverandering het hoofd te bieden.

Bij de publieke sector constateert hij een tendens naar een *georkestreerde planning*. Of dit nu over links of over rechts gaat, dat maakt niet uit. De onderzoekers zien wereldwijd een tendens bij de overheden naar een gecentraliseerde, top – down manier om klimaatverandering aan te vliegen: “to pledge, plan and police, from the political leadership to civil service and then out to the broader population.” Georkestreerde planning kan gebruik maken van controle en van het geweldsmonopolie van de staat, of gebruik maken van stimulansen om het gewenste gedrag aan te moedigen.

Bij initiatieven die uit de maatschappelijke organisaties of van burgers komen, ziet Mintzberg een dynamiek die hij noemt: ‘*grounded engagement*’. Maatschappelijke organisaties zijn een reflectie van mensen zelf, hun directe behoeftes, visies, beelden. Hier ontstaan de tastbare leerervaringen in de actie om iets tot stand te brengen. Hier ligt de basis voor ‘bottom – up’ initiatieven.

⁶⁵ Jan Rotmans – 10 transities. <https://www.vpro.nl/programmas/tegenlicht/lees/artikelen/2022/tien-transities.html>

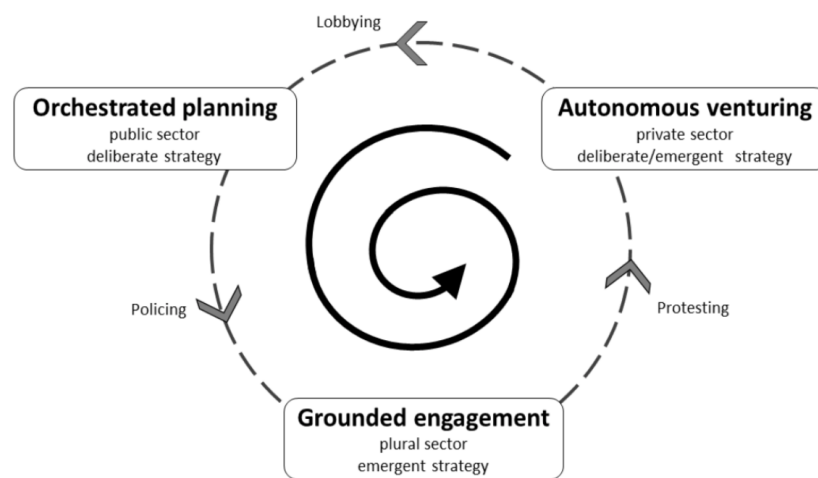
⁶⁶ <https://mintzberg.org/blog/pppps-for-climate-change>. Deze blog is gebaseerd op het boek: Mintzberg, H., D. Etzion, S. Mantere, *Worldly Strategy for the Global Climate*. Najaar 2018.

Tenslotte ziet hij bij de private sector een tendens naar autonomie, '*autonomous venturing*': zij genereren immers zelf het geld voor innovatie. Zij zijn in deze maatschappelijke marktplaats een zelfstandige actor, die enig risico kan nemen. Zij ontwikkelen nieuwe producten en diensten, vaak als antwoord op lokale behoeften.

Nu zijn er volgens Mintzberg twee mogelijkheden, als het gaat om de dynamiek tussen de drie actoren die samen de maatschappij maken. Ofwel deze 'drie poten van de kruk' liggen continu met elkaar in de clinch, ofwel ze gaan samenwerken. Dat levert de twee volgende figuren op.

WHY (1)

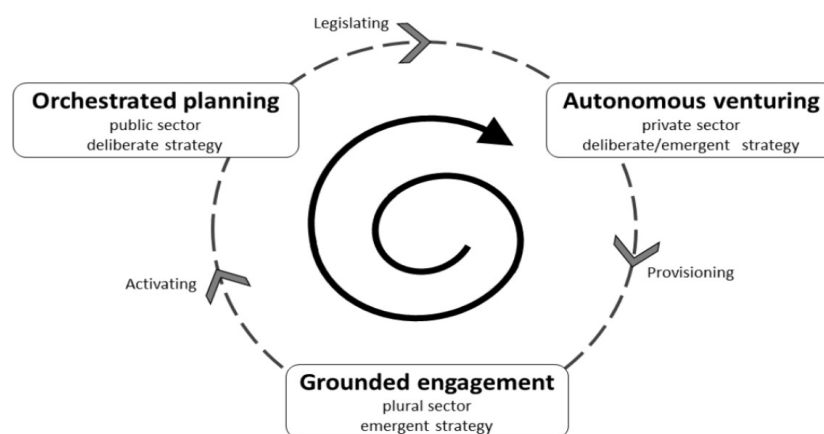
Figure 1: Collision between the sectors

<https://mintzberg.org/blog/pppps-for-climate-change>

WHY (2)

Figure 2: Consolidating across the sectors

<https://mintzberg.org/blog/pppps-for-climate-change>

In de logica van de '3^e route', het samen dóórontwikkelen in plaats van in de eeuwige 'pendule-beweging' tussen links en rechts blijven hangen, kiezen wij voor samenwerking tussen de drie sectoren, de Plural sector, the Public and the Private sector. Dit is precies het idee dat wordt uitgedragen door De Coöperatieve Samenleving (DCS). Zij maken het zichtbaar door het derde speelveld er simpelweg bij te tekenen.

Als de overheid ook kiest voor samenwerking tussen de drie sectoren, dan vereist een andere invulling van de leidende rol van de overheid. De grote transformatie van deze rol is essentieel voor de realisatie van de 'moeder der transitie': de democratische transitie. De rol verandert van 'orchestrated planning' naar 'facilitating leadership'. Dit is een mentale overschakeling van een beeld van Bernard Haitink naar Willem Breuker, als roloppvatting van regie houden. Met alle respect richtte Bernard Haitink zich als klassiek dirigent zich op de realisatie van het kunstwerk dat door de componist is gemaakt. Het punt is dat een dergelijke *componist van de toekomst* niet bestaat.

Daarom is de roloppvatting van Willem Breuker, als orkestleider van geïmproviseerde jazzmuziek, een passender roloppvatting om de klimaatdoelen te halen. Willem Breuker bepaalt als orkestleider het *thema*, hij geeft de *grenzen* aan en hij stuurt op de *kwaliteiten* die hij in de muziek terug wil horen. In beide gevallen gaat het om zeer grote vaardigheden, met diep respect voor de musici en voor de instrumenten. Maar uiteindelijk gaat het om de muziek die ontstaat.

De *kwaliteiten* die wij in het resultaat van klimaatbeleid willen terugzien zijn rechtvaardigheid, inclusiviteit en bestaanszekerheid voor iedereen. In het geval van klimaatbeleid zijn de Plural Sector en de Private Sector de musici. De Publieke sector is orkestleider en bepaalt het *thema* – bijvoorbeeld energietransitie –, bepaalt de *bakens* – bijvoorbeeld klimaatneutraal in 2023 –, en stuurt op de *kwaliteiten* die we samen terug willen zien. Daarbij heeft de orkestleider een ondersteunde rol bij improvisatie door de burgers, de maatschappelijke organisaties en het bedrijfsleven. Hier bepaalt het resultaat, de muziek, de kwaliteit van leven in de samenleving van de toekomst.

Eenzijds biedt de Omgevingswet de ruimte om inderdaad op deze manier te gaan werken. Anderzijds wordt door de omgevingswet niet aangegeven hoe we op deze manier kunnen samenwerken. Hoe de overheid de rol van bandleider van een improviserend jazzorkest kan spelen, heel concreet, wordt weergegeven in het volgende filmpje van Govert Geldof over de Omgevingswet: “Complexiteit deel 015: De Omgevingswet”⁶⁷. Dit filmpje laat zien hoe de overheid de grenzen aan kan geven door bakens te plaatsen. In de ruimte tussen die bakens kunnen burgerinitiatieven en het bedrijfsleven improviseren. Hij geeft aan dat de bakens soms wel moeten worden verzet, als blijkt dat de omstandigheden veranderen. Dit is adaptief leiderschap. Ook wordt het spanningsveld tussen integraal en geïntegreerd werken geduid en hoe dit spanningsveld de wijkontwikkeling op een hoger plan kan brengen. Op deze manier kan de overheid weer teruggaan naar haar oorspronkelijke rol, die van burgerdienaar in letterlijke zin.

Om de gewenste kwaliteiten terug te vinden in het resultaat is de keuze van de marktordening van belang. De combinatie van een kleine overheid en een geprivatiseerde (energie-)markt naar Angelsaksisch model stuurt op schaarste, laagste maatschappelijke kosten en efficiëntie. De combinatie van een kleine overheid – na aanvankelijke groei door de kwalitatieve investering in deze transitie – en Rijnlandse spelregels voor samenwerking voor ontwikkeling stuurt op hoogste maatschappelijke waarde, op overvloed door ontsluiting van gebiedskapitaal, en op effectiviteit. Het resultaat onder de streep doet ertoe, anders is de oplossing niet duurzaam houdbaar.

Burgerleiderschap

Bij een dienende, faciliterende overheid hoort een andere samenleving. Een overheid kan niet een samenleving dienen, die geen leiderschapskwaliteiten heeft. *Burgerleiderschap* is daarmee een kwaliteit die formeel moet worden geborgd in de samenleving, los van de overheid in de Plural sector, om de rollen niet te vermengen. Uiteraard hebben politieke partijen een belangrijke rol te spelen. Zij moeten immers de vragen die in de samenleving leven naar het politieke niveau tillen. Toch zijn de politieke partijen meer in de concurrentiemodus terechtgekomen, dan in de samenwerkingsmodus. Zij zitten gevangen in de ‘links-rechts pendule’. Dat is niet alleen in Nederland zo, dat is wereldwijd het geval. Als dat leidt tot een dictatuur, dan zit die pendule gewoon aan één kant vast: in Noord-Korea zit ie bijvoorbeeld links vast. Van de weeromstuit kan de pendule in Zuid-Korea niet anders dan strak rechts blijven hangen, ook al mag je kiezen⁶⁸. In beide gevallen worden wij van de ‘3e route’ niet blij.

De omgevingswet biedt hier nóg een kans: de omgevingswet biedt het kader voor regionale ontwikkeling: het gebied staat centraal. Daarom moeten er – integrale – omgevingsvisies en -

⁶⁷ <https://geldofcs.nl/mijn-youtube-filmpjes-deel-1-24/#foobox-1/14/BOLAVEb3IZM>

⁶⁸ NOS op 3, (2023) De duistere keerzijde van Zuid-Koreaanse succes.

omgevingsplannen worden gemaakt. Die moeten ook nog eens participatief tot stand komen. De gemeente Den Haag bereidt zich hierop voor. En juist in de regio, in een gebied, kunnen bewoners, bewonersorganisaties en lokale ondernemers zich organiseren, om samen de blik strak op de kwaliteiten van de gewenste uitkomst op de lange termijn te houden, *dwarsdenken*, en om de samenwerking in het gebied op te zoeken, *dwarsdoen*. De rol van de gebiedscoöperatie is om het *dwarsdenken* en *dwarsdoen* aan te zwengelen en te faciliteren. Dat kan de gebiedscoöperatie nooit alleen: dat gaat altijd in samenwerking met energiecoöperaties, coöperaties op andere vlakken en alle andere maatschappelijke organisaties in het gebied.

Burgerleiderschap in gebiedsontwikkeling veronderstelt kennis van het gebied, capaciteit en legitimiteit. Al deze kwaliteiten moeten worden opgebouwd. De gebiedscoöperatie is ondersteunend zijn aan de ontwikkeling van burgerleiderschap in het gebied.

Een gebiedscoöperatie is een coöperatie, waar de leden de zeggenschap hebben. Daarmee is de interne democratie geborgd. Maar de gebiedscoöperatie heeft maatschappelijke doelen in het gebied. Daarom is ook transparantie over de activiteiten en resultaten van de gebiedscoöperatie naar buiten toe van cruciaal belang.

GCWijk25 heeft ervoor gekozen om zich te richten op het creëren van de randvoorwaarden, waaronder de coöperaties en organisaties in de wijk zich optimaal kunnen ontwikkelen, om die leiderschapsrol, op basis van de visie op de toekomst en ervaringsdeskundigheid. Daarom heeft GCWijk25 twee strategische doelen: 1. Toegang tot data en informatie voor iedereen. En 2. Bottom-up Ontwerpend Ontwikkelen van de wijk. Daarmee bepaalt GCWijk25 helemaal niet wat er moet gebeuren in de wijk. Dat moeten de partijen in de wijk zelf bepalen. Maar we faciliteren wel 'dwarsdenken' en 'dwarsdoen'.

Samenspel tussen overheid en gebiedscoöperatie + energiecoöperatie

De overheid transformeert haar leidersrol van 'dirigent van georkestreerde planning' naar 'bandleider van een improviserend jazzorkest'. Het maatschappelijke middenveld ontwikkelt haar leiderschapsrol. Beide ontwikkelingen kosten tijd. De overheid kan haar leiderschapsrol in termen van georkestreerde planning niet loslaten, als het maatschappelijke middenveld zich niet ontwikkelt naar een volwassen onafhankelijke partij in gebiedsontwikkeling. Het maatschappelijk middenveld kan zich niet ontwikkelen als de overheid daar geen ruimte voor biedt en deze ontwikkeling niet faciliteert. Dit is de 'catch 22' die we samen moeten oplossen als overheid en coöperatieve beweging, samen met het brede maatschappelijke middenveld. Daarbij zoekt de gebiedscoöperatie de balans tussen de snelheid van de transformatie van de rol van de overheid van 'dirigent van georkestreerde planning' naar 'bandleider van een improviserend jazzorkest' en de snelheid van de ontwikkeling van leiderschapskwaliteiten van maatschappelijke organisaties in het gebied. En natuurlijk moet ook de gebiedscoöperatie zélf ontwikkelen en groeien in haar rol.

Er wordt gewerkt aan het zogenoemde Opgroeirecht. "Je kunt van een initiatief niet verwachten dat het vanaf het begin als een gelijkwaardige partner functioneert", zegt Irma Straathof van het programma Duurzaam Door van de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland. Samen met Energie Samen en LSA-bewoners ontwikkelen zij instrumenten om de nieuwe publiek-civiele samenwerking vorm te geven⁶⁹.

GCWijk25 heeft de afgelopen jaren intensief samengewerkt met de gemeente Den Haag om te zoeken naar de aard van de veranderingen in rollen en proces, die er nodig bij enerzijds de gemeente en anderzijds de gebiedscoöperatie en de wijk. Zo heeft GCWijk25 samen met de gemeente Den Haag opdracht gegeven aan het Verweij Jonker Instituut om een

⁶⁹ <https://specials.publiekdenken.nl/publiek-denken-37-2022/opgroeirecht>

Haalbaarheidsonderzoek Ontwerpende Sociale Effect Rapportage op de energietransitie MM⁷⁰ uit te voeren. Het idee achter dit haalbaarheidsonderzoek op de Sociale Effectrapportage (SER) op de energietransitie in Mariahoeve was om twee scenario's op de energietransitie in de wijk naast elkaar te kunnen leggen en deze op dezelfde sociale criteria te beoordelen. Dit ging om het 1^e scenario op basis van de uitgangspunten van een Vrije Marktordening en om het 3^e scenario op basis van een gebiedsgerichte Rijnlandse marktordening. Het zogenaamde 2^e scenario op basis van een publieke marktordening had eveneens meegenomen kunnen worden, evenals mogelijke mengvormen tussen de scenarios. Hierdoor zouden bewoners en uiteindelijk ook de gemeenteraad een geïnformeerd besluit kunnen nemen over het te kiezen pad in Mariahoeve ten behoeve van het wijkuitvoeringsplan op de energietransitie.

De Ontwerpende Sociale Effectrapportage op de energietransitie in Mariahoeve is er niet gekomen. In plaats daarvan heeft GCWijk25 meegedaan met het Community Led Local Development (CLLD) traject in de wijk. Met financiering van Kansen voor West / EU heeft GCWijk25 nu opdracht gegeven aan drie bureaus om samen het 3^e scenario voor de wijk Mariahoeve uit te werken en in de wijk te presenteren. De eerste presentatie hiervan heeft plaatsgevonden op 17 april 2023. De architecten laten zien hoe drie parallelle trajecten, die in feite nu al zijn ingezet, door het stellen van een gemeenschappelijk doel, bijvoorbeeld bijdrage aan bestaanszekerheid, en door het creëren van de juiste context, in elkaar gaan vallen tot 1 scenario: het 3^e scenario. Deze parallelle trajecten tegelijkertijd lopen in deze complexe transitie wordt door Govert Geldof 'interactieve uitvoering' genoemd. Een filmregistratie van deze presentatie is te vinden op de website van GCWijk25⁷¹. Verslag is beschikbaar.

Wethouder Kapteijns van Duurzaamheid, Energietransitie en Klimaatadaptatie heeft aangegeven dat in 2023 in drie wijken, waaronder Mariahoeve, een Wijkuitvoeringsplan op de Energietransitie zal worden opgesteld. Hierbij wordt uitdrukkelijk samengewerkt met de bewonersinitiatieven. GCWijk25 zal het 3^e scenario breed aan de wijk presenteren in het kader van het opstellen van dit Wijkuitvoeringsplan voor Mariahoeve.

Zoals genoemd door Professor Tine de Moor ontstaat de coöperatieve beweging vaak als reactie op een falende markt. Opnieuw komt hier de vraag van de marktordening weer naar voren. De coöperatieve beweging kan draaien op kleine schaal, op basis van burgerinitiatief en welwillend beleid van lokale politici. Maar de coöperatieve beweging kan pas echt groeien en volwassen worden bij een radicale keuze voor een andere marktordening. Bij de Rijnlandse marktordening hoort ook andere wet- en regelgeving.

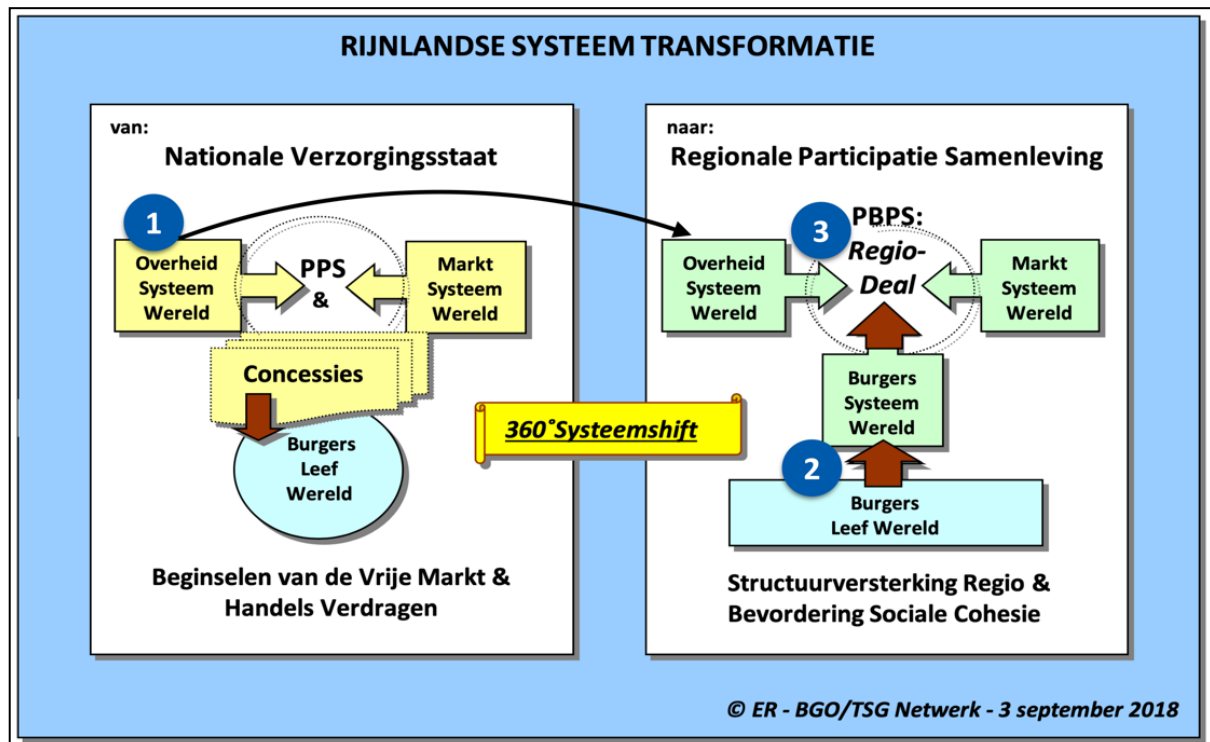
De huidige projecten van de coöperatieve beweging zijn vaak klein en in de vorm van een 'proefproject'. Hier wordt met belangstelling naar gekeken en hier worden lessen geleerd. Een voorbeeld hiervan is de energiecoöperatie Sterk op Stroom in de Vruchtenbuurt in Den Haag. Dit project wordt met belangstelling gevolgd door gedeputeerde Berend Potjer van de Provincie Zuid-Holland⁷². Maar als de projecten groter en serieuzer worden – en mogelijk in aanmerking komen voor opschaling – dan lopen de projecten vaak vast. Om dat te voorkomen is echt een andere marktordening nodig.

⁷⁰ "Ontwerpende Sociale Effecten Rapportage Den Haag. Een verkenning van de haalbaarheid." Door Freek de Meere, Matthijs Uytterlinde, Anneke Brock. <https://www.verwey-jonker.nl/publicatie/ontwerpende-sociale-effecten-rapportage-den-haag/>

⁷¹ <https://gcwijk25.nl/mariahoeve-marlot-deelt-energie/>

⁷² <https://sterkopstroom.nl/>

De Coöperatieve Samenleving (DCS) heeft een theorie van verandering naar deze ordening als volgt weergegeven:

Dit is één theorie van verandering. Er zijn vast andere routes mogelijk. Maar de presentatie geeft heel duidelijk weer dat het einddoel is: Regionale Participatie Samenleving, Structuurversterking in de Regio en bevordering van de Sociale Cohesie.

Rol van gebiedscoöperaties:

In de regio, in een gebied, kunnen bewoners, bewonersorganisaties en lokale ondernemers zich organiseren, om samen de blik strak op de kwaliteiten van de gewenste uitkomst bij gebiedsontwikkeling op de lange termijn te houden: een rechtvaardig en duurzaam (energie-)systeem dat bijdraagt aan bestaanszekerheid voor iedereen: *dwarsdenken*, en om de samenwerking in het gebied op te zoeken, *dwarsdoen*.

De rol van de gebiedscoöperatie is om het *dwarsdenken* en *dwarsdoen* aan te zwengelen en de faciliteren en om de overheid aan te geven hoe zij minder sturend en meer faciliterend kan optreden. Daarbij zoekt de gebiedscoöperatie de balans tussen de snelheid van de transformatie van de rol van de overheid van 'dirigent van georkestreerde planning' naar 'bandleider van een improviserend jazzorkest' en de snelheid van de ontwikkeling van leiderschapskwaliteiten van maatschappelijke organisaties in het gebied. En natuurlijk moet ook de gebiedscoöperatie zelf ontwikkelen en groeien in haar rol.

10. Aanzet handelingsperspectief voor bewonersorganisaties, bewonersplatform en stadmakers in Den Haag

Op dit moment ontstaat in vele sectoren een soort 'dead-lock' situatie. Gezien vanuit het individu ontstaat er schaarste aan alles: woningen, passend en zinvol werk, voldoende inkomen om in de basisbehoeften te voorzien, sociale hulp om de weg nog te vinden in de complexe samenleving,

psychische hulp om overprikkeling, spanning en (psychisch) geweld om te zetten in creativiteit, zingeving en levensvreugde, gezondheidszorg en ondersteuning bij een gezonde levensstijl, onderwijs, energie, water, buitenruimte... De schaarste ontstaat ook nog eens op al deze gebieden tegelijkertijd. 'Leven' wordt voor veel mensen 'overleven' en hangt niet alleen samen met het hebben van geld. De spankracht om elkaar te kunnen helpen in de familie, vrienden, collega's en in de buurt neemt af, omdat alles overal tegelijk komt en er een helder toekomstperspectief ontbreekt.

Dit is hoogstwaarschijnlijk geen toeval, maar een fenomeen. Dit fenomeen is ontstaan, omdat grote problemen met het oog op kostenbesparing, efficiëntie en hanteerbaarheid in kleine velden zijn opgedeeld. Niemand heeft het overzicht nog en uiteindelijk is ook niemand voor het overzicht verantwoordelijk. Met de verschuiving van het perspectief van 'naar boven kijken' om de verantwoordelijke te vinden, naar 'naar elkaar en het gebied kijken' om samen een oplossing te zoeken, komt de menselijke maat en onderlinge samenhang der dingen weer in het zicht. Daar zit het eerste handelingsperspectief voor bewonersorganisaties, bewonersplatforms en stadmakers in Den Haag.

De belangrijkste eerste stap is de gemeenschappelijke bewustwording van dit fenomeen: het is niet de schuld van politici, niet van egoïstische mensen, niet van 'de ander' (vooral als ze er anders uitzien of van ver komen of zich anders gedragen). Het is de resultante van een overgespecialiseerde samenleving, die daardoor absurd complex is geworden, in combinatie met gedelegeerd leiderschap middels de representatieve democratie. Doe daarbij de verblindende resultaten van de exacte wetenschap en de industriële revolutie en het wordt moeilijk om jezelf of anderen de voordelen daarvan te ontfangen. Voor anderen wordt het lastig om de voordelen te delen. Stop in deze cocktail nog wat machtsmisbruik en zelfoverschatting of juist autoriteitsgevoeligheid en zelf-onderwaardering. In alle gevallen blijven we gezamenlijk over-consumeren en neemt de onrechtvaardigheid toe. We zitten in een groot spiegelpaleis met 'wicked problems' en iedereen zit in de 'freeze'.

Terwijl we gezamenlijk het eind van de rek van ons elastiekje voelen naderen en noodsituaties meer en meer onze aandacht opeisen, is rust en een sociale en politieke diepte-investering nodig om uit deze deadlock te komen. Dit vraagt om leiderschap: burgerleiderschap, ambtelijk leiderschap, politiek leiderschap en zakelijk leiderschap. Gezamenlijk moet rust en ruimte voor deze diepte-investering worden gecreëerd. Dit is voor burgers, voor stadmakers, voor ambtenaren, voor politici en voor ondernemers niet zonder risico. Alleen réd je het niet. Maar wanneer komt het punt dat we het samen gaan doen?

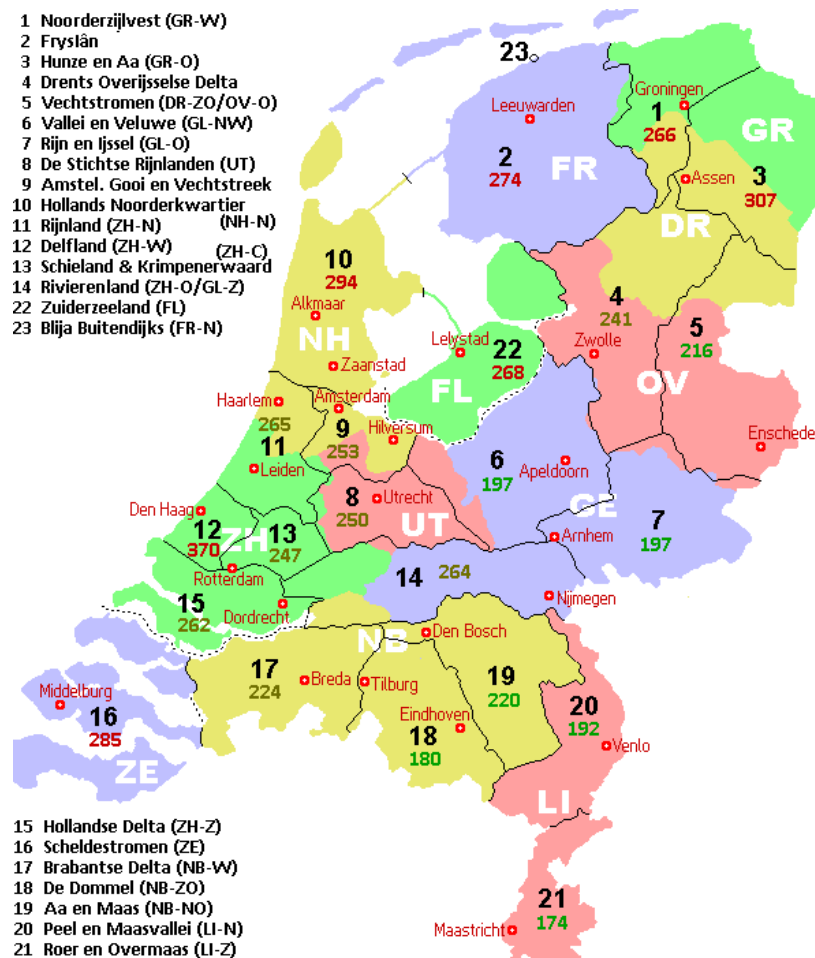
Elk onderwerp waar in een gebied, in de wijk een gezamenlijke ambitie op is, of waar juist gezamenlijk de rek eruit is, is een mogelijk 'entry-point' en een aanleiding voor zelforganisatie. Voorwaarde om het te laten slagen op dit moment in de tijd is, dat je het als één entry-point ziet voor de gehele transitie, in samenhang met de andere issues die spelen. Zo ontstaat er een gemeenschappelijk verhaal voor de hele wijk of het gebied. Het ene onderwerp sleept het andere mee, simpelweg omdat alles met alles samenhangt.

Voor Mariahoeve zijn er vele entry-points voor zelforganisatie. Het feit dat de gemeente de wijk uitkoos van Groene Energiewijk en daar een hoge ambitie op zette was een 'trigger' voor zelforganisatie voor de Gebiedscoöperatie Wijk25. De enorme stijging van de energieprijzen heeft iedereen 'aan' gezet: het doet ertoe en het raakt 'ons allemaal'. Maar ook de herontwikkeling van het winkelcentrum Mariahoeve raakt velen en 'triggert' ambities en wensen voor de toekomst. Vanuit schaarste gedacht kan er niet veel. Vanuit samenwerking en creativiteit is er veel mogelijk. Vinden we gezamenlijk – bewoners, lokale ondernemers, ambtenaren, investeerders, politici – de weg voorwaarts naar de diepte-investering, die nodig is om van

complex naar simpel te gaan, van machteloosheid en boosheid naar creativiteit en zelfsturing, van schaarste naar overvloed?

11. Wat gebeurt er mogelijk als er geen gebiedscoöperaties worden opgezet?

In de politicologische literatuur worden de waterschappen in Nederland wel de ‘bakermat van de democratie’ genoemd. Wat is de essentie?

Er zijn in Nederland 21 waterschappen en 12 provincies. We kennen de – politieke – geschiedenis van de provincies min of meer. Maar de geschiedenis van de waterschappen is minder bekend. Toch beslaan zij exact hetzelfde grondgebied – ‘territoire’. We hebben dus in Nederland een ‘dubbele kaart’, waarbij de grenzen van de waterschappen niet per sé samenvallen met de politieke grenzen van de provincies. De grenzen van de waterschappen zijn meer bepaald door de ecologie van het landschap. Dat is een essentieel kenmerk: het gaat immers om het gemeenschappelijk belang van de inwoners van het gebied bij goed waterbeheer.

Bij de waterschappen staat het ‘lange termijn-perspectief’ en het ‘gemeenschappelijk belang’ bovenaan. Delta-werken zijn lange termijn investeringen die over vele regeringsperiodes heen gingen. Kortom: daar kwamen de politieke partijen met hun verschillende visies niet aan. Dat gaf stabiliteit en rust. En dat is tot op de dag van vandaag nog steeds zo. Door de dubbelslag in het beheer van het Nederlandse grondgebied ontstaat er een balans tussen lange termijn doelen rond water en korte termijn besluitvorming over de fysieke leefomgeving.

Gebiedscoöperaties, die hun vizier op de grote opgaves in hun onderlinge samenhang en op de gewenste uitkomst voor het gebied op de lange termijn houden, kunnen eenzelfde rol gaan spelen. Zij zijn eigenlijk waterschappen die over ‘alles’ gaan: “gebiedsschappen” dus. De indicatoren die hierbij horen zijn leidend voor een hiervoor genoemde Rijnlandse Gebiedsarrangement.

Gebiedscoöperaties kun je zo inrichten, dat het waterschappen zijn die over alle onderwerpen gaan: over grond, water, energie, biodiversiteit (een gezonde leefomgeving dus), natuurinclusieve en duurzame bouw, alle essentiële voorwaarden om in de basisbehoeften van mensen te voorzien. Alleen ‘managen’ gebiedscoöperaties niet de grond, het water, de energie, maar ze scheppen de randvoorwaarden voor zelforganisatie en zelfmanagement van bewoners binnen het gebied. Daardoor ontstaan er – middels het Rijnlandse Gebiedsarrangement – heldere kaders voor zowel burgerinitiatieven in het gebied, als ook voor ondernemers en investeerders in datzelfde gebied.

Dat is een groot verschil met een waterschap. Een gebiedscoöperatie, die uiteindelijk draait om het beheer van ‘data als een common’, bepaalt niet wat er in een gebied gebeurt. Een gebiedscoöperatie faciliteert dat de gebiedsdata ‘real-time’ beschikbaar zijn. Informatie = Data + Doel. De gebiedscoöperatie zorgt ervoor dat de lange termijn doelen in het centrum van de aandacht komen en blijven. Als die doelen er niet zijn, is er namelijk geen gebiedsinformatie. De gebiedscoöperatie zorgt dat er op de lange termijn doelen wordt gemonitord, met behulp van de beschikbare data. Dat is een dienst aan alle partijen die actief zijn in een gebied. Door het systematisch circuleren van deze informatie staan de lange termijn doelen én het proces waardoor ze al dan niet gehaald worden, altijd in het centrum van de aandacht. Door deze rol te nemen, ondersteunt de gebiedscoöperatie het zelforganiserend vermogen van bewoners in het gebied, wordt er continue ge-evalueerd en geleerd en wordt er door de politiek gestuurd op essentiële indicatoren ten behoeve van stabiliteit, veiligheid, vrede en gezondheid van iedereen – kortom de mensenrechten -, in plaats van op volatiele doelen van bepaalde bevolkingsgroepen, die in de huidige constellatie vaak naar boven komen door de machtsstrijd tussen politiek partijen. Een gebiedscoöperatie is dus in potentie een instituut, dat bijdraagt aan veiligheid, stabiliteit, duurzaamheid, rechtvaardigheid en vrede in een gebied, simpelweg door de randvoorwaarden daarvoor te creëren. Zij doet dit in samenwerking met de overheid, of met verschillende overheden, die in hetzelfde gebied de uiteindelijke kaders vaststellen (bijvoorbeeld CO2, stikstof, circulaire economie en grondstoffengebruik enzovoort), het proces in de gebieden faciliteert (gezamenlijk maken van omgevingsvisies- en plannen, wijkuitvoeringsplannen op de energietransitie, enzovoort), handhaving en rechtspraak. Die taken zijn allemaal essentieel voor een democratie, maar die neemt de gebiedscoöperatie niet over.

Daarmee haalt de gebiedscoöperatie in feite één functie weg bij de overheid en organiseert die per gebied – net zoals een waterschap dat doet -: ‘Data als een Common’. Daarmee krijgt het voorbereidende proces bij gebiedsontwikkeling veel méér ruimte: dat wordt opener en democratischer: diep-democratisch. Er wordt een morele keuze gemaakt voor een mensenrechtenbenadering. Met andere woorden: het leven staat centraal, in de definitie van Amartya Sen⁷³: een leven dat ieder zelf beoordeelt als de moeite waard om te leven. Dit is ook de definitie die ten grondslag ligt aan de definitie van bestaanszekerheid die gebruikt wordt voor Duurzaam Ontwikkelingsdoel 16: Vrede, justitie en sterke publieke diensten.

Als er geen gebiedscoöperaties komen die in deze lijn zijn ingericht, dan is er een heel groot risico dat de huidige politieke realiteit blijft bestaan, waarin korte termijn-beleid en ‘micromanagement’ leidend blijven.

⁷³ Sen, A. (1999) *Development as Freedom*. Oxford University Press.

De complexiteit van de samenhang tussen de grote opgaves wordt geweld aangedaan en de optie van plaats- en tijdspecifieke oplossingen wordt veel moeilijker te realiseren. Daarmee moet iedereen mee blijven gaan met de 'links-rechts' pendule, zoals we deze de afgelopen eeuw hebben meegemaakt in de westerse wereld. De moraal kan worden geclaimd door religieuze groeperingen. Ofwel het tegenovergestelde kan gebeuren: dat normen en waarden uit de politiek verdwijnen. Beide opties lijken onwenselijk en maken het vrijwel onmogelijk om met mensen met verschillende overtuigingen in één gebied te wonen én goed te zorgen voor de omgeving op de lange termijn.

Gebiedscoöperaties zijn geen plaatsen waar besluitvorming plaatsvindt. Er zijn verschillende vormen van alternatieve besluitvorming in ontwikkeling, zoals burgerberaden, om juist ook het lange termijn perspectief in het vizier te krijgen, of om verschillende groepen een stem te geven. Er gaan ook stemmen op om toekomstige generaties, of bijvoorbeeld de zee of een rivier een stem te geven in de besluitvorming. Gebiedscoöperaties 'gaan daar niet over'. Echter, door de aanwezigheid en de functie die gebiedscoöperaties kunnen gaan vervullen in het gebied, door het managen van 'Data als een Common' en het circuleren van informatie in relatie tot de gestelde doelen, kan het besluitvormingsproces in het gebied en de verhouding van de lokale gemeenschap in het gebied ten opzichte van de overheid wel vergaand worden beïnvloed en een bepaalde vorm krijgen, zoals hierboven is beschreven.

Naar de governance in het gebied, de mogelijke variaties op het thema en ook historisch en cultureel bepaald kunnen worden, en de evaluatie daarvan zal ongetwijfeld een lange en brede dialoog, maatschappelijke en wetenschappelijke discussie gaan plaatsvinden. Vanuit de visie van de gebiedscoöperatie en de bijdrage die deze beoogt te leveren aan het ontstaan van rechtvaardige (energie-) systemen is dat alleen maar toe te juichen.

12. Voorzet besluitvorming in gebiedsontwikkeling met drie speelvelden

Representatieve democratie

'Zonder maatschappelijke democratie geen representatieve democratie'. Deze uitspraak klonk luid en duidelijk op de expert bijeenkomst over *ontwerpend ontwikkelen*, met de focus op maatschappelijke vastgoed in Rotterdam⁷⁴. De uitspraak had betrekking op de kwaliteit van het participatieproces in de ontwikkelfase voor gebiedsontwikkeling. Het voorbereidingsproces beslaat meestal jaren. De gemeenteraad als hoogste besluitvormingsorgaan komt pas op de radar als er gestemd moet worden over een voorliggend concreet voorstel. In deze fase zijn de belangen al groot, door de geïnvesteerde tijd en de gereserveerde gelden. Als in het voorliggende proces de bewoners en lokale ondernemers niet op een effectieve manier in het proces zijn betrokken, bijvoorbeeld bij het vaststellen van de waarden, uitgangspunten en doelen voor gebiedsontwikkeling, rest hen alleen nog inspraaktijd tijdens raadsvergaderingen. Ook de raad kan dan niet veel meer doen. Als de Raad het hele voorstel terugstuurt, dan is dit een enorm tijdsverlies en brengt het de uitvoerbaarheid van de plannen in gevaar. Kortom, de kwaliteit van het voorbereidingstraject bepaalt de kwaliteit van het democratisch proces in de Raad.

Maatschappelijke democratie

De voorbereiding van een belangrijk fysiek project in een gebied is 80% van de tijd, moeite en energie. Tijdens dit proces worden de belangrijkste besluiten al genomen. Het vooraf vaststellen van de kaders – de bakens – is van belang om dit proces zo vrij én tegelijkertijd zo gefocust mogelijk te laten verlopen. Blijken de bakens te moeten worden verplaatst, dan is dat een besluit dat hoort bij de representatieve democratie. Maar dan moet het voorbereidingstraject vaak wel weer opnieuw gelopen worden.

⁷⁴ <https://rotterdamarchitectuurmaand.nl/programma/item/ontwerpend-ontwikkelen-3/>

Bij het ontwikkelproces van belangrijke projecten in een gebied zijn bewoners en lokale organisaties vaak slechts zijdelings of laat betrokken. Voor een groot gedeelte onttrekt dit zich aan het gezicht van de meeste bewoners, onder meer omdat het vaak gaat om projecten in privaat eigendom. Onder de omgevingswet gaat dit echter in principe veranderen: ook private projectontwikkelaars en investeerders moeten een participatietraject doorlopen. Deze verplichting is nog geen garantie dat het ook goed gaat verlopen.

In de aanloop naar de omgevingswet moeten echter ook wijkvisies en wijk-plannen worden gemaakt. En wijkuitvoeringsplannen voor de energietransitie. Op dit moment wordt hard gewerkt om juist het proces van planvorming veel meer bottom-up middels ontwerpend ontwikkelen te organiseren. In dit proces wordt gezocht om de belanghebbenden direct bij het ontwerpproces te betrekken. Dat is een essentie van maatschappelijke democratie.

Een traject heet *ontwerpend ontwikkelen* omdat een of meerdere publieke bouwopgaven – bijvoorbeeld de aanleg van warmtenetten - worden ingezet voor een brede waardeontwikkeling. Het gaat om het proces hoe je met meerdere partijen aan de hand van een concreet project toe kunt werken naar een bijdrage van dat project aan een hoger doel. Zo is het gezamenlijk ontwikkelen van een nieuw duurzaam energiesysteem in Mariahoeve dat sociaal ‘by design’ is, dat dus bijdraagt aan bestaanszekerheid en basisvoorzieningen (warmte/koeling/elektriciteit) voor iedereen een ontwerpend ontwikkelproces.

Voorbeelden waar aan ontwerpend ontwikkelen wordt gewerkt zijn een lezing van de Internationale Architectuubiennale Rotterdam (IABR) over ontwerpend ontwikkelen rond de vervanging van maatschappelijk vastgoed als aanjager voor brede waardecreatie⁷⁵. In december 2022 is een pilot gestart om de impact van ontwerpend onderzoek op maatschappelijke opgaves te versterken⁷⁶. Het college van Rijksadviseurs ‘gebruikt de periode 2021-2024 om letterlijk een eeuw vooruit te kijken. Niet op zoek naar mooie vergezichten, maar juist om terug te redeneren: wat moeten we nú doen om straks goed uit te komen’⁷⁷. Een van de ontwerpateľers heet: ‘rechtvaardige buurten’. De kwaliteit rechtvaardigheid staat dus centraal in het ontwerpende onderzoek.

Gebiedscoöperaties, energiecoöperaties en alle andere maatschappelijke organisaties en bewoners van een gebied kunnen een belangrijke rol spelen in het versterken van de maatschappelijke democratie, door het oog structureel aandacht te vragen voor de kwaliteiten die bewoners in het ontwerp van de wijk van de toekomst terug willen zien en door de aandacht te blijven vestigen op de kwaliteit van het proces van ontwerpend ontwikkelen van omgevingsvisies-en plannen in het algemeen. Als de kwaliteit die we terug willen zien ‘rechtvaardigheid’ is, dan moeten juist diegenen die het grootste risico lopen bij een onrechtvaardig systeem het sterkst vertegenwoordigd zijn.

Voor maatschappelijke democratie moet er veel worden geïnvesteerd in dialoog. De kwaliteit van de dialoog, wederzijds begrip, communicatie en communicatievormen zijn van groot belang voor het proces. Diepe democratie⁷⁸ legt specifiek de nadruk op de kwaliteit van de dialoog. De mensenrechtenbenadering legt de ondergrens bij de waardigheid en de basisbehoeften van mensen en zet welzijn centraal.

Zonder maatschappelijke democratie geen representatieve democratie. Voor de verhouding Representatieve Democratie: Maatschappelijk democratie kan uiteindelijk wellicht gedacht worden aan een verhouding 20 : 80!

⁷⁵ <https://rotterdamarchitectuurmaand.nl/programma/item/ontwerpend-ontwikkelen-3/>

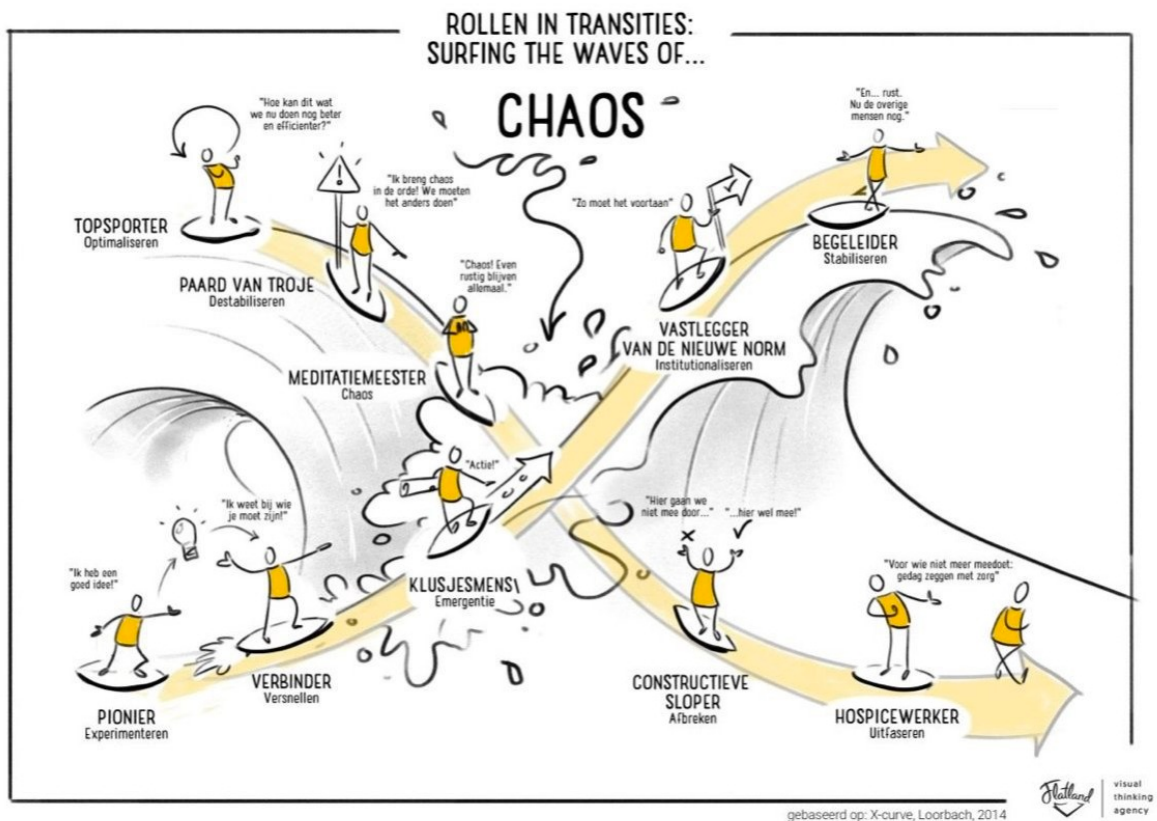
⁷⁶ <https://www.stimuleringsfonds.nl/nieuws/pilot-programma-ontwerpend-onderzoek>

⁷⁷ <https://www.collegevanrijksadviseurs.nl/themas>

⁷⁸ <https://deepdemocracy.nl/>

Maatschappelijke transformatie

De afgelopen decennia is door het privatiseringsproces de maatschappelijke democratie voor gebiedsontwikkeling in het geding gekomen. Dit levert grote spanningen op in de maatschappij nu blijkt dat de Europese Unie en de Nederlandse overheid toch ineens vaart gaan zetten op het realiseren van uitgestelde opgaves. Het is juist deze spagaat die een grote kans oplevert voor vernieuwing en verdieping van de maatschappelijke en daarmee de representatieve democratie. Maar doordat de spanning zo groot is, en het vertrouwen in 'het systeem' laag, wordt de overgang naar een structureel nieuwe manier van werken waarschijnlijk gekenmerkt door een periode van chaos. Daardoor kan het ook ontsporen. Professor Derk Loorbach⁷⁹ kenschets het proces als volgt:

Om de chaos te beperken en zo min mogelijk ongelukken te maken, lijkt het zaak om onder meer de mogelijkheid om het proces van ontwerpend ontwikkelen, het veranderen van de rollen en het samenspel zo goed mogelijk in te zetten, met zo veel mogelijk lerend vermogen. Govert Geldof liet zijn, onder verwijzing naar de socioloog Ulrich Beck, dat de sleutel naar transitie meestal dichtbij ligt, door echte interesse in elkaar te tonen en naar elkaar te luisteren. Misschien kunnen zelfs ook een helend vermogen aanspreken: door het in proces van de privatisering en de gevolgen daarvan hebben velen ook de nodige schrammen opgelopen. Ondersteuning van dat proces lijkt cruciaal.

Besluitvormingsproces

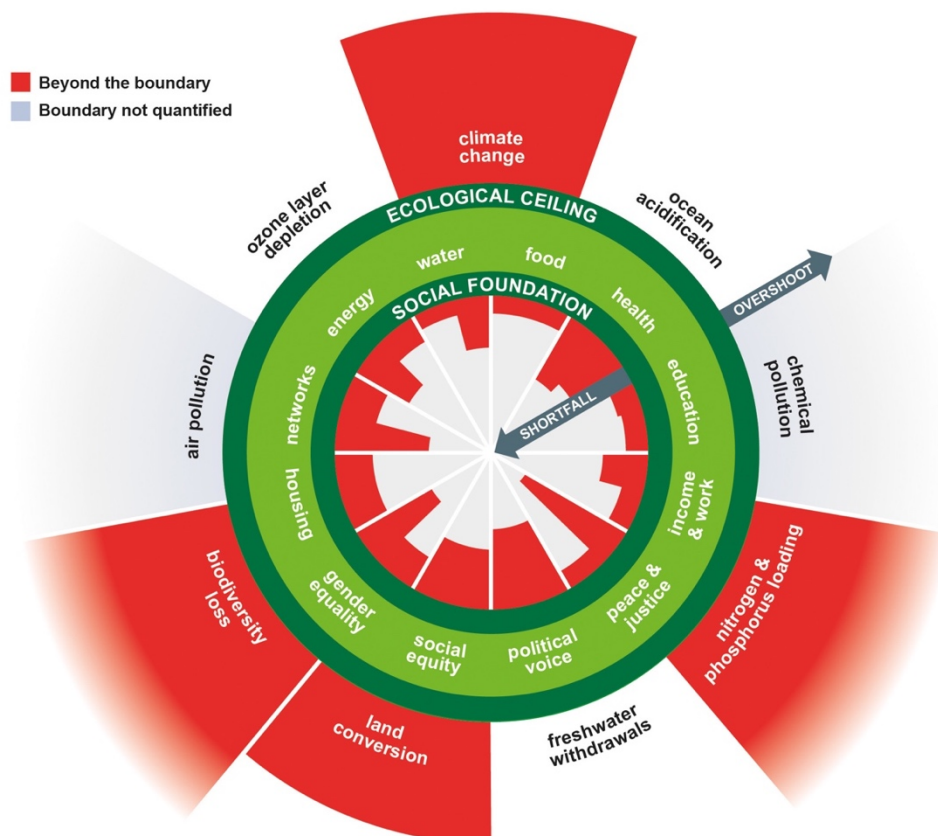
Het besluitvormingsproces in een context waarin het Rijnlandse model wordt gevolgd voor gebiedsontwikkeling is geen lineair proces. Het is een doorlopend afwisselend proces van top-down kaders aanpassen en bottom-up initiatieven ontwikkelen binnen die kaders. Dat wordt wel aangeduid als adaptief management van gebiedsontwikkeling.

⁷⁹ D. Loorbach, hoogleraar sociaal-economische transitie aan de faculteit Sociale Wetenschappen, Erasmus Universiteit Rotterdam en directeur van onderzoeksbureau DRIFT.

Top-down management van gebiedsontwikkeling gaat over *integrale gebiedsontwikkeling*. Vanuit een helicopterview worden de bakens voor gebiedsontwikkeling uitgezet. Dit kan in de vorm van een gebiedsvisie. In een gebiedsvisie voor integrale gebiedsontwikkeling staan voor zover ik het nu kan overzien drie elementen: 1) De *bakens of grenzen* waarbinnen gebiedsontwikkeling plaats kan vinden, 2) de *gewenste kernkwaliteiten* van gebiedsontwikkeling, zoals bijvoorbeeld rechtvaardig, inclusief en bestaanszekerheid voor iedereen, en 3) alle *thema's*, zoals energie, wonen, biodiversiteit en watermanagement, worden in onderlinge verhouding beschreven.

Deze *bakens* kunnen komen van internationale verdragen, zoals het klimaatverdrag over broeikasgassen, of de internationale conventie over biodiversiteit over stikstof. De universele verklaring van de rechten van de mens geeft grenzen aan wat er van mensen kan worden gevraagd en waar zij recht op hebben om een leven te kunnen vormgeven dat het waard is om te leven. Dit zijn de grenzen waarbinnen gebiedsontwikkeling kan plaatsvinden.

In de Doughnut-economy, zoals omschreven door Kate Raworth⁸⁰, worden deze grenzen gevisualiseerd door een buitengrens, een cirkel, voor het ecologisch plafond van het gebied en een binnengrens voor de sociale fundering. Deze twee grenzen geven de 'bandbreedte' aan waarbinnen gebiedsontwikkeling kan plaatsvinden. Deze grenzen kunnen worden berekend op mondiale schaal, maar ook per gebied. Daarmee kunnen de ecologische en sociale grenzen in een gebiedsvisie worden vastgesteld. Binnen deze grenzen kunnen plannen voor gebiedsontwikkeling worden gemaakt. Door deze systematiek aan te houden op verschillende schaalniveaus, kan er ook samenhangend beleid gemaakt worden voor lokaal tot regionaal niveau.

⁸⁰ Raworth, K. (2018) *Doughnut economics. Seven Ways to Think Like a 21st- Century Economist*. Random House, UK.

Het top-down ontwikkelen van een gebiedsvisie betekent niet dat bewoners en lokale ondernemers niet worden gehoord in de ontwikkeling van gebiedsvisies. Integendeel. De *kernkwaliteiten* van het gebied kunnen door participatie in het maken van een gebiedsvisie worden bepaald. Ook kan de ervaringsdeskundigheid van de mensen en organisaties die actief zijn in het gebied worden gehoord, om juist realistisch en creatief de mogelijkheden van de onderlinge *verbanden en afhankelijkheden tussen de thema's* vooraf al goed in beeld te krijgen.

Bottom-up ontwerpend ontwikkelen van concrete projecten is een voorbeeld van *geïntegreerde gebiedsontwikkeling*. Bij de ontwikkeling van een fysiek project, zoals het aanleggen van infrastructuur voor energie of water of bij bouwprojecten, wordt gezocht naar *meervoudige waardecreatie*. Meervoudige waarde creatie betekent dat je vooraf weet wat de sociale en ecologische effecten van een groot project zijn en dat je samen zoekt naar zo veel mogelijk positieve bijeffecten, mogelijk versterkt door onderlinge verbanden te leggen. De negatieve effecten worden zo veel mogelijk gereduceerd of gecompenseerd. Dit is waar burgerinitiatieven een aanjager van gebiedsontwikkeling kunnen zijn.

Een gebiedsvisie kun je een keer maken en deze kan voor een lange tijd actueel blijven, op noodzakelijke aanpassingen na. Bottom-up ontwerpend ontwikkelen is een vrijwel continue proces. Het bottom-up ontwerpend ontwikkelen is dus door de tijd heen in de wijk of in een gebied een veel meer alom aanwezig proces, dan de ontwikkeling van een gebiedsvisie.

Tijdens het bottom-up ontwerpend ontwikkelen vindt dus het leeuwendeel van de besluitvorming al plaats: dat is het voorbereidende proces dat plaatsvindt vooraf aan behandeling van een project in de Raad. De Raad kan hooguit vooraf aan de ontwikkeling van een project de kaders en kernkwaliteiten, conform de gebiedsvisie, meegeven.

Bottom-up ontwerpend ontwikkelen lijkt dus een heel belangrijk proces te worden, waarbinnen de maatschappelijke democratie kan worden geborgd. Tijdens ontwerpend ontwikkelen van projecten ontstaan parallelle trajecten naast elkaar: A directe individuele acties, B trajecten die collectief worden ondernomen, en C trajecten waarbij de verbinding wordt gelegd tussen verschillende opgaves. Door gezamenlijk wel de focus te houden op de gestelde doelen / grenzen en kernkwaliteiten die in de omgevingsvisie zijn vastgelegd, gaan deze drie parallelle trajecten samenvallen tot een steeds simpeler, begrijpelijker en zinvoller traject, waarbinnen elke partij zijn rol steeds makkelijker herkent. Govert Geldof refereert aan dit principe van het gelijktijdig lopen van parallelle trajecten als interactieve uitvoering van het project.

Interactieve uitvoering van het project is het kernprincipe van het 3^e scenario dat voor het project "Mariahoeve / Marlot deelt energie" wordt uitgewerkt voor het CLLD project van GCWijk25.

De basisgedachte van het '3^e scenario' is dat de eigen kracht van de wijk, het zogenaamde 'bottom-up scenario', wordt ondersteund om de doelen, zoals die door de overheid en de gemeente zijn gesteld, te halen. Indien er ruimte blijft en actieve ondersteuning van de overheid komt voor dat dit scenario, dan ontwikkelt de energietransitie zich organisch én komt deze in een versnelling. Die versnelling komt omdat uiteindelijk alle partijen in de wijk voordeel hebben bij dit scenario en een steeds helderder actieperspectief krijgen. Daardoor groeit het onderlinge vertrouwen en komen de partijen in de wijk steeds meer aan het stuur.

Dit '3e scenario', waarbij ieder het vastgoed aanpast aan de nieuwe eisen van de tijd: goede isolatie & eigen warmtevoorziening, staat tegenover het andere uiterste, waarbij één partij warmte aanbiedt middels stadsverwarming op relatief hoge temperatuur, waarbij in eerste

instantie geen verdere bouwkundige maatregelen vereist zijn (bij stadsverwarming moet worden aangetekend dat de temperatuur op termijn wellicht lager zal zijn dan de huidige piekbehoefte).

De drie parallelle trajecten zijn:

- (A) Eigen initiatief van bijvoorbeeld woningeigenaren, VvEs, Woningbouwverenigingen, de gemeente zelf als eigenaar van vastgoed, ondersteund door subsidieregelingen en door kaders van de gemeente, zoals een Transitie Visie Warmte (TVW) van de gemeente Den Haag.*

De kerngedachte van het '3° scenario' is dat hier door samenwerking in de wijk tussen deze actoren, bijvoorbeeld door gezamenlijke inkoop op isolatie of zonnepanelen, en door het delen van kennis, een versnelling in verduurzaming en reductie van de warmtevraag mogelijk is, waardoor individuele warmtevoorziening (middels warmtepompen) bereikbaar is voor de woningen en deze zonder gas verwarmd kunnen worden.

- (B) De zoektocht naar voordeel door samenwerking binnen de wijk op collectieve voorzieningen. Hier gaat de samenwerking een stap verder, door bijvoorbeeld na te denken over kleinschalige warmtenetten in de wijk. Deze kunnen zo worden ontworpen, dat deze in een later stadium ook weer onderling kunnen worden gekoppeld. Zo ontstaat op organische wijze een warmtenet in de wijk. Deze zoektocht begint logischerwijs vooral, maar zeker niet alleen, bij de VvEs, omdat bij hen enerzijds de noodzaak groot is en anderzijds omdat zij zelf aan het stuur zitten. Bewoners van flats van Woningbouwverenigingen zitten niet zelf aan het stuur en hebben daardoor ook het gevoel dat ze zelf niet zo veel kunnen. Woningbouwverenigingen werken meer met centraal beleid in de stad en met direct overleg met de gemeente en andere betrokken partijen.*

De kerngedachte van het '3° scenario' in dit traject is dat een collectieve energievoorziening, zoals een lokaal warmtenet, goedkoper is om aan te leggen dan bijvoorbeeld oplossingen per VvE. En dat deze voorziening op een passende temperatuur kan worden aangeboden. Bij voldoende isolatie kan dat laag-temperatuur zijn (50 graden), bij ontoereikende isolatie is dat 70 graden. Door gelijktijdig ook aan traject A te werken, is dit een tijdelijke situatie. Hiermee voorziet de buurt in eigen warmte.

- (C) Het koppelen van grote en noodzakelijke ingrepen in de wijk. Er zijn bijvoorbeeld koppelkansen tussen woningverbetering (bijvoorbeeld isolatie en de lokale warmtevoorziening) en het verbeteren van waterbeheer in de wijk (bijvoorbeeld door het afkoppelen van regenwater van de riolering), noodzakelijk door enerzijds dreigend watertekort en anderzijds de noodzaak om de waterkwaliteit in de wijk te verbeteren.*

Hierbij is de kerngedachte dat investeringen in het vastgoed en in een collectieve warmtevoorziening vragen om, en kansen biedt aan een verbetering van de wijk: voorzieningen, openbare ruimte, klimaatadaptieve maatregelen (groen, water, regenwaterretentie en -infiltratie, mobiliteit...). Door bewoners en gemeente samen gelijktijdig aan wijk, woning en warmte/koeling te laten werken ontstaat er synergie.

Deze drie parallelle trajecten, A, B en C, zijn nu al gaande. Maar hoe maak je hier nu één verhaal van in de wijk? Hoe kom je tot samenwerking tussen alle betrokkenen en daardoor tot versnelling van de realisatie van al deze ingrepen? En hoe kom je dan samen uit op een punt waar je allemaal over 10 of 20 of 30 jaar ook echt wilt zijn?

Het idee is dat de drie scenario's gaan zich in toenemende mate naar elkaar gaan voegen als er een overkoepelend 'totaalverhaal' ontstaat, met een duidelijke doelstelling op de lange termijn. Kortom, zijn we het erover eens waar we over 30 jaar gezamenlijk willen staan? De vooronderstelling is dat door de kernvraag van dit traject rond bestaanszekerheid voor iedereen centraal te stellen, een 'totaalverhaal' voor de wijk gaat ontstaan. Waar nu nog een heel mistig beeld naar de toekomst toe bestaat, doordat het een som is met heel veel onbekenden, kan er door deze manier van werken geleidelijk een veel helderder beeld gaan ontstaan, waar bovendien steeds meer mensen en partijen vertrouwen in het proces kunnen gaan krijgen. Steeds meer mensen en partijen weten dan wat ze kunnen doen, wanneer en hoe ze kunnen gaan invoegen in het grotere verhaal, een verhaal waar iedereen ook aan wil bijdragen.

Maar de bottom-line van het verhaal is dat de drie parallelle scenario's gaan zich in de realiteit pas naar elkaar gaan voegen, als er binnen de gezamenlijke doelstelling – met het '3^e scenario' stellen wij voor: een positieve bijdrage van een nieuw klimaatneutraal energiesysteem aan bestaanszekerheid voor iedereen – winst te behalen valt voor alle betrokken partijen. Om dat vast te stellen zullen er berekeningen moeten worden gemaakt van de financiële kosten en opbrengsten per doelgroep én voor de wijk als geheel. En dat moet bijgehouden worden om ook bij te kunnen sturen, zowel per prototype als door middel van beleid. Maar ook moet zichtbaar worden wat de opbrengsten gaan zijn door deze manier van werken in termen van kwaliteit van leven en leefomgeving.

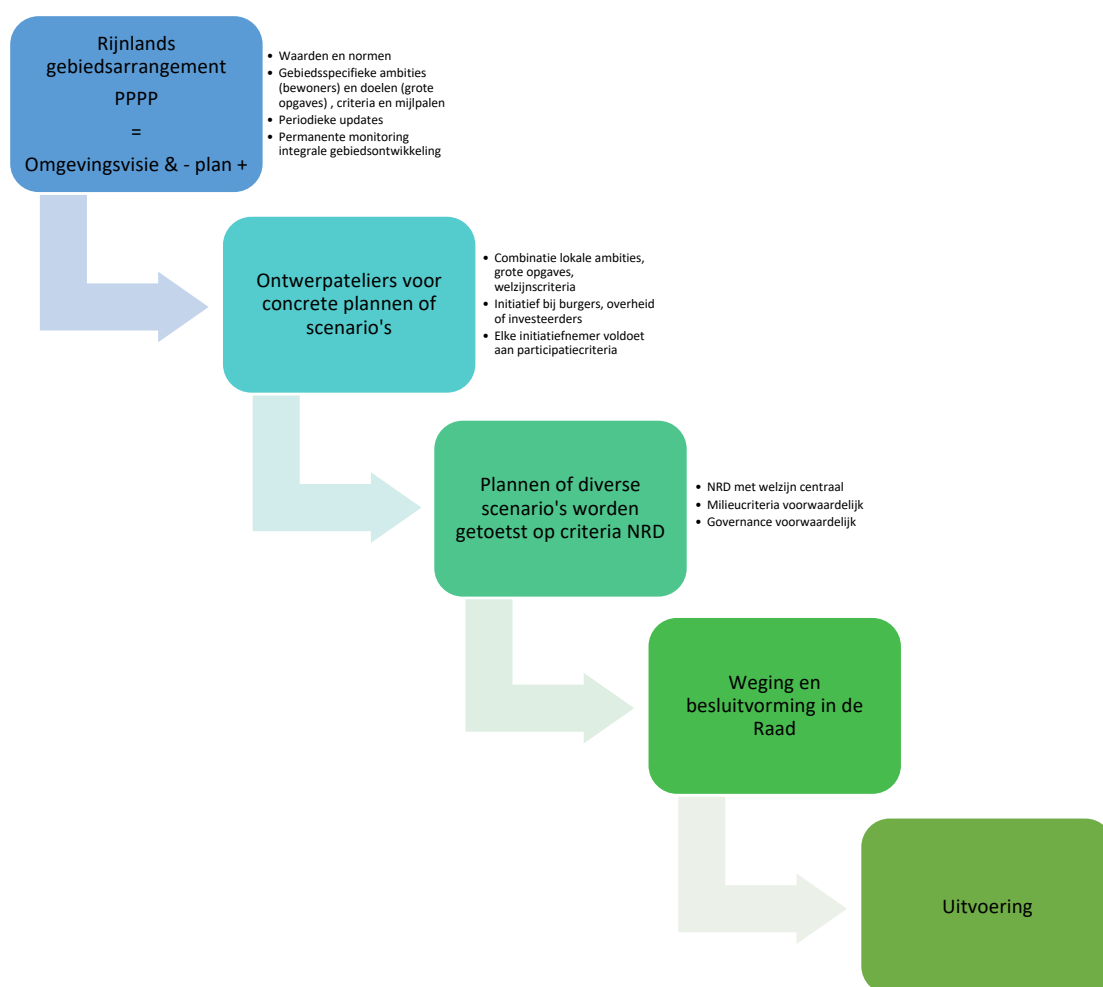
In de presentatie zijn er voorbeelden van berekeningen gegeven. Dit zijn in feite rekenmethodes. Het gaat in deze presentatie/fase niet om de exacte cijfers, maar om het beeld dat in dit scenario gaat ontstaan. Hoe krijg je nu zicht op dit proces: iedere partij individueel, maar ook op het totaal van de wijk?

Maatschappelijke democratie staat voor 80% van het gehele democratische proces en is voorwaardelijk voor een geloofwaardige representatieve democratie, die dus enerzijds de kaders stelt en anderzijds het finale besluit neemt.

Als er op basis van de gebiedsvisie een meerjaren-gebiedsplan wordt gemaakt, dan kan dit de vorm krijgen van een overeenkomst tussen de publieke sector, het maatschappelijk middenveld en de private sector. De Coöperatieve samenleving (DCS) refereert aan een gebiedsplan dat gezamenlijk wordt gemaakt voor meerdere jaren als een Rijnlands gebiedsarrangement⁸¹. Onder de omgevingswet krijgt een Rijnlands gebiedsarrangement in deze vorm zover ik het nu begrijp een juridische status. Daarmee ontstaat er een steeds sterker beleidskader voor integrale gebiedsontwikkeling. Daarmee wordt samenwerking voor gebiedsontwikkeling de norm in plaats van de uitzondering.

⁸¹ <https://www.duurzaamdoor.nl/projecten/project-rijnlands-gebiedsarrangement>

In de nieuwe situatie zou het besluitvormingsproces er als volgt uit kunnen zien:

13. Voorzet financiering van energiecoöperaties en gebiedscoöperaties

Opstartfase

Onafhankelijke financieringsbron met als doel maatschappelijk middenveld in bovenstaande visie te versterken⁸².

Projectfinanciering uit overheids gelden en fondsen ten behoeve van inrichting proces en samenwerking onder Omgevingsplan + / Rijnlands gebiedsarrangement

Projecten voor de ontwikkeling van het nieuwe kader (onderzoekend, juridisch, proces)

Projecten voor het delen van ervaringen, ambities en onderzoeken risico's en mogelijkheden om die op te vangen voor bewoners en lokale ondernemers in het gebied

Projecten in samenwerking met andere partijen in het gebied

Programmafinanciering onder Omgevingsplan + / Rijnlands gebiedsarrangement (PPPP)

Voor de uitvoering van een Omgevingsplan + / Rijnlands gebiedsarrangement zijn veel processtappen nodig.

⁸² Bijvoorbeeld: De Bankrekening van Moeder Aarde. <https://thehappyactivist.org/moederaarde/>

Financiering uit dienstverlening aan andere type coöperaties in het gebied

Ondersteuning met betrekking tot data en informatie

Pleitbezorging ten behoeve van het proces (bottom up ontwerpend ontwikkelen)

Advies

Consultancy

Op verzoek delen van ervaringen met derden buiten het gebied.

Structurele financiering

Meerdere opties mogelijk, afhankelijk van politieke besluitvorming en dus van maatschappelijke meerwaarde en draagvlak.

14. Rol gebiedscoöperaties in de realisatie van een rechtvaardig, inclusief en duurzaam energiesysteem

a. kansen en risico's

Een goed overzicht van alle kansen en risico's is in het bestek van deze versie van dit visie-document niet te geven. Wel is het van belang de kansen en risico's goed in kaart te krijgen.

Begrippenkaders

Er is een noodzaak om een gezamenlijk begrippenkader te ontwikkelen voor publiek, private en burgerlijke partijen. De Omgevingswet biedt een kans om dit gemeenschappelijk begrippenkader te ontwikkelen, maar hier moet wel in geïnvesteerd worden dat het enerzijds klopt en begrijpelijk is voor iedereen en anderzijds de complexiteit die er nu eenmaal is geen geweld aan doet. Als er verschillende talen en concepten gehanteerd blijven worden, is het veel moeilijker om elkaar te begrijpen en met elkaar samen te werken. Onbegrip leidt tot wantrouwen.

Spanning door polarisatie

Onder het hoofdstuk Visie staat de referentie naar een video opname van Govert Geldof "Het beland van polarisatie – energie voor vernieuwing"⁸³. Geldof laat de kans zien die polarisatie met zich meebrengt voor vernieuwing en transitie. Mensen nemen de moeite om zich boos te maken en de straat op te gaan of in te spreken bij de Raad. Aan de andere kant staan de dragers van het staande beleid. Hier ontstaat spanning. Geldof noemt dit – naar de benaming in de natuurkunde – 'potentiaalverschil'. Zo'n situatie van spanning kan worden gebruikt, door heel goed naar de verschillende partijen te luisteren, om het beleid en het samenspel tussen partijen op een hoger niveau te tillen. In een dergelijke spanning ligt vaak de sleutel tot een oplossing, soms dus zelfs de oplossing van 'wicked problems', zoals doctor Moniek Kamm concludeert in haar dissertatie.

Er zit ook een risico in een dergelijk spanningsveld. Als de ontlading van de spanning niet wordt geleid op een manier dat er een positieve uitkomst uit kan komen, kortom als wantrouwen tussen de partijen blijft bestaan, dan 'moet' de ene partij of de andere partij winnen. Dan kunnen er diepe wonden worden geslagen en trauma's worden opgelopen. Ook kan de spanning op enig ander moment weer de kop opsteken.

⁸³ <https://geldofcs.nl/complexiteit-vanaf-25/#foobox-1/7/9SxHCB2Ibag>

De factor tijd

De factor tijd is een kans en een risico. Er is geen tijd meer te verliezen om de duurzaamheidsdoelen te behalen. Echter, door te snel, middels georkestreerde planning de grote infrastructuur voor de energietransitie neer te zetten, kan het kind met het badwater worden weggegooid: democratie. Sterker nog, de kans voor verdieping van de democratie en het mobiliseren van al het gebiedskapitaal kan worden gemist. Door alle voorwaarden te scheppen voor de zogenaamde 3^e route, lijkt eerst een tergende vertraging te worden opgelopen. Echter, zonder deze vertraging komt de versnelling er niet. Sterker nog, de kans dat het proces geheel vastloopt is zeer groot.

Opnieuw laat Govert Geldof de versnelling die mogelijk is zien door de energietransitie te behandelen als een complex probleem. Hij maakt aannemelijk dat je door zo te kijken naar de energietransitie als een maatschappelijk proces je kunt gaan rekenen met 'halfwaardetijd'. Kortom, de transitie gaat voorbij dit punt exponentieel in de versnelling. Juist door de grote opgaves in onderlinge samenhang te zien, wordt deze versnelling eerder gerealiseerd. Hij laat dit zien aan de hand van een het voorbeeld van energiebesparing⁸⁴. Hij koppelt energiebesparing aan isolatie van woningen, het voedselsysteem en de maatschappelijke transitie. Door de onderlinge verbanden te zien, kunnen veel effectievere strategieën worden uitgezet om de uiteindelijke doelen te halen.

Van participatie naar samenwerking

In een georkestreerd proces, met de overheid in de lead, kunnen we spreken van participatie. Als we uitgaan van gelijkwaardige partners en een gedeeld doel, dan kunnen we spreken van samenwerking. De transitie van participatie naar samenwerking gaat tijd kosten. In de huidige noodzaak van grote verandering en de spanningen die dat met zich meebrengt, liggen grote kansen voor deze transitie. Echter, er zijn vele vormen van participatie in ontwikkeling, zoals burgerberaden. Er is een risico dat we ons verliezen in de processen en de methodologieën. Een bewoner heeft geen zeven kattenlevens, een ambtenaar en een ondernemer ook niet. Tegelijk is de noodzaak om aan de slag te gaan hoog. Omgekeerd gebeurt er ook weer niet niks: er gebeurt al heel veel in de stad en het is van belang dat het ontwikkelwerk dat al wordt gedaan te herkennen en mee te nemen. Het is dus van zeer groot belang om het proces helder uit te lijnen, maar toch ook met voldoende ruimte voor aanpassing en ontwikkeling.

Aandacht voor rechtvaardigheid groeit

De omgevingswet biedt het wettelijke kader voor integrale gebiedsontwikkeling.

b. succes- en faalfactoren

Succesfactoren:

- Een breed bewustzijn in de stad, met name bij de maatschappelijke organisaties, van de geest van de Omgevingswet, de geschiedenis en de visie, missie en doel van de omgevingswet.
- Ontwikkelen gemeenschappelijk begrippenkader
- Coherente politiek / beleid van lokaal tot zelfs mondiaal niveau
- Het hanteren van de mensenrechtenbenadering in het algemeen, en specifiek aansluiting bij het mensenrecht dat in 2022 officieel is erkend door de Verenigde Naties: Het recht op een schone, gezonde en duurzame leefomgeving.
- Versterking kennis, capaciteit en zelforganisatie van de maatschappelijke organisaties op gebiedsontwikkeling. Het instrumentarium dat nu wordt ontwikkeld rond Opgroeirecht lijkt een belangrijke voorwaarde voor succes.

⁸⁴ <https://geldofcs.nl/complexiteit-vanaf-25/#foobox-1/19/pH3xy8HcGXo>

- De politieke keuze voor een marktordening naar Rijnlands model, aansluitend bij DG Regio van de Europese Unie is een van de succesfactoren voor effectieve opschaling van burgerinitiatieven en specifiek de rol van Gebiedscoöperaties en Energiecoöperaties.
- Een overheid die zich vooral richt op het stellen van kaders (middels een kennisgedreven én democratisch proces) en procesfacilitatie.
- Ontwikkeling van systemen voor planning, monitoring en evaluatie van gebiedsontwikkeling.
- Data als een Common.
- Collectieve verwerking van ervaringen uit het (recente) verleden (affaires, rechtszaken, omissies van de politiek), waarbij burgerinitiatieven op structurele barrières stuiten.
- Heldere communicatie overheid gericht op herstel vertrouwen tussen belanghebbenden op basis van uitgangspunten en adaptief systemisch leren.
- Focus op een partijoverstijgend democratisch deltaplan ter versterking van het 'Huis van Thorbecke'.

Faalfactoren:

- Sectorale aanpak
- Snelheid boven kwaliteit van het proces
- Concurrentie tussen maatschappelijke initiatieven op verdieping maatschappelijke democratie
- Opzeggen vertrouwen in 'Huis van Thorbecke'.
- Concurrentie tussen maatschappelijke initiatieven op deeldoelen / - belangen
- Partijpolitiek die handhaven van de machtsbasis stelt boven doel en resultaat op de lange termijn met betrekking tot democratie en systemische uitdagingen.
- Europees beleid dat geschoeid is op Angelsaksisch gedachtengoed.

c. Strategie

De essentie moet uit deze tekst gehaald worden en er zal een communiceerbaar document / video of anderszins van gemaakt moeten worden. Bijgaande PPT is een eerste voorzet hiertoe.

Het voorstel is om met een kleine, diverse groep geïnteresseerden in rechtvaardigheid – rechtvaardig energiesysteem als motor voor rechtvaardige en inclusieve gebiedsontwikkeling en mogelijk initiatiefnemers voor een gebiedscoöperatie in Den Haag / Regio Den Haag Rotterdam om tafel te zitten om deze tekst te bespreken. Gezamenlijk kan besloten worden of er voldoende belangstelling en potentie zit in dit document om verdere stappen te ondernemen.

Dan kan er gezamenlijk een strategie worden uitgewerkt.

Bovenstaande exercitie zal mogelijk onder professionele begeleiding overgedaan moeten worden, maar dan met een brede groep initiatiefnemers.

d. Theorie van verandering

Als

Als voor elk gebied (van klein naar groot – op verschillende schaalniveaus) gewerkt wordt aan hetzelfde doel, bijvoorbeeld welzijn voor iedereen in dat gebied (welzijnseconomie), via dezelfde 'entry points' voor systemische verandering (in de Global Sustainable Development Reports wordt

gewerkt aan de formulering van deze ‘entry points’⁸⁵), en met dezelfde benadering (mensenrechtenbenadering),

En als daarvoor per gebied de juiste hefboomen (levers) worden ingezet⁸⁶, waaronder 1. Diep-democratische besluitvorming in bottom-up participatief ontwerpend ontwikkelen van nieuwe systemen en structuren – maatschappelijke democratie –, waarmee de input wordt gegeven voor besluitvorming op hoofdlijnen – representatieve democratie- (governance), 2. Versterken van de lokale (Welzijns-) economie en de bijbehorende financieringsinstrumenten, 3. individuele en collectieve actie per gebied en 4. Ondersteunende wetenschap en techniek,

En als de gebiedscoöperatie zo is ingericht, de capaciteiten ontwikkelt, de rol, doelen, waarden en normen statutair vastlegt en onafhankelijke, structurele financiering kan realiseren om permanent de aanjager te zijn van het creëren en versterken van deze hefboomen per gebied,

En als de gebiedscoöperatie op deze manier de institutionele drager wordt van een ‘waardenschap’,

En als top-down deze ontwikkeling politiek, administratief en juridisch wordt ondersteund,

En als de overheid zo wordt ingericht dat zij een veilige en faciliterende omgeving wordt voor zelforganisatie en bottom-up ontwerpend ontwikkelen van de regio’s,

Dan

Dan ontstaat er een situatie waarin de overheid ontlast wordt en zich in haar drie-ledige taak (wetgeving, uitvoering, rechtspraak) op de essentie kan richten door de grenzen aan te geven waarbinnen gebiedsontwikkeling kan en moet plaatsvinden, evenals de indicatoren voor de beoordeling van initiatieven in het gebied, zodat zij bijdragen aan de te behalen mondiale doelen, En een situatie waarin lokale gemeenschappen in een gebied / regio veel meer en actiever het stuur in handen kunnen nemen voor het (co-) creëren van hun eigen toekomst door de effectieve inzet van het aanwezige gebiedskapitaal op basis van onderling vertrouwen en samenwerking,

En een situatie waarbinnen op lokale schaal, met de menselijke maat, en met menselijke wijsheid weer gezocht kan worden naar de balans tussen de verschillende belangen, waarbij spanning tussen deze belangen de energie oplevert voor groei van het gebiedskapitaal,

En een situatie waarin bedrijven en investeerders weten waar hun producten en diensten aan moeten voldoen om op een verantwoorde manier in dit gebied te kunnen investeren en ondernemen, zodat zij hun risico’s kunnen inschatten en een stabiele bedrijfsvoering op lange termijn kunnen realiseren,

En een situatie waarin er beleidscoherentie van lokaal tot mondiaal niveau gaat ontstaan,

Omdat

Omdat er dan structureel en plaats- en tijd specifiek door alle betrokken actoren en belanghebbenden in het gebied samengewerkt kan worden aan de lange termijn doelen van het gebied, die bijdragen aan het behalen van de mondiale doelen,

Omdat de politieke, bestuurlijke en juridische context dan steeds minder wordt bepaald door de mondiale geopolitiek, noch door de eeuwige ‘pendule-beweging’ tussen ‘links’ en ‘rechts’ op nationaal niveau,

Omdat gebiedsontwikkeling dan steeds meer kan worden bepaald door de lokale politiek,

Omdat het vertrouwen dan groeit tussen mensen in de verschillende rollen in een gebied,

⁸⁵ 6 entry points: Circulaire landbouw, biodiversiteit en het voedselsysteem (entry point 1), Welzijn (entry point 2), Circulaire inclusieve economie en het gebruik van ruwe materialen (entry point 3), Rechtvaardige klimaat- en energietransitie, klimaatadaptatie en watermanagement Inclusieve samenleving (entry point 4), gelijke kansen en een open overheid (entry point 5) en mondiale verantwoordelijkheid en beleidscoherentie voor ontwikkeling (entry point 6). Kingdom of the Netherlands (2022) *Voluntary National Review on the Sustainable Development Goals*. United Nations High-Level Political Forum on Sustainable Development 2022, p 29.

<https://hlpf.un.org/sites/default/files/vnrs/2022/VNR%202022%20Netherlands%20Report.pdf>

⁸⁶ 4 hefboomen (levers): 1. Governance, 2. (welzijns) economie & finance, 3. Individuele en collectieve actie, 4. Wetenschap en Techniek. (Global Sustainable Development Report, United Nations, 2019; GSDR 2023 komt binnenkort uit met een update van een dergelijke orientatie).

Omdat mensen daarom ook hun maatschappelijk, sociaal, cultureel, democratisch, financieel en fysiek kapitaal steeds meer durven inzetten,
Omdat mensen en natuur dan meer worden gevoed en minder worden uitgeput,
Omdat er dan steeds minder geld, energie en arbeid nodig is voor 'herstel' van gezondheid van mensen en van de natuur, van onderling vertrouwen en van vertrouwen in de toekomst,
Omdat daarmee het lokale sociaal contract tussen burger, ondernemer en overheid weer wordt versterkt,
Omdat daarmee ook op mondiale schaal het 'universeel sociaal contract' wordt versterkt⁸⁷,
Omdat dit alles is gebaseerd op de universele verklaring van de rechten van de mens.

15. Verantwoording

Heel veel dank ben ik verschuldigd aan de volgende mensen om hun stimulerende vragen, hun suggesties, verwijzingen, hun aanmoedigingen én hun verzuchtingen.

Anne Marieke Schwencke – Onderzoeker lokale energietransitie. AS-I SEARCH <https://asisearch.nl/>
Jornt van Zuylen – Programmamanager participatie bij de gemeente Den Haag.
Govert Geldof – Civiel ingenieur. Adviseur complexe omgevingsprojecten <https://geldofcs.nl/>
Wouter Kersten – Projectleider duurzame ontwikkeling en opschaling. Platform 31
George Mulders – Initiatiefnemer Energiecoöperatie in Mariahoeve in oprichting 'De Groene Smaragd'. <https://degroenesmaragd.nl/>
Paul Jansen – Senior Project Manager Gemeente Den Haag.
Lennart van der Linde – Projectcoördinator Sustainable Urban Development – Stichting Duurzaam Den Haag. <https://duurzaamdenhaag.nl/>

Auteur van deze publicatie: Elly Rijnierse, voorzitter bestuur GCWijk25.

Als auteur ben ik persoonlijk verantwoordelijk voor de inhoud van deze publicatie. De verantwoordelijkheid ligt dus niet bij GCWijk25 of bij de Stichting Duurzaam Den Haag.

16. Literatuur, internetpagina's en video's

Literatuur

Felber, Ch. (2017) *Ware Winst. Gemene Goed Economie als wegwijzer*. Uitgeverij Jan van Arkel
Beck, U. (2017) *The Metamorphosis of the World. How Climate Change is Transforming Our Concept of the World*.
Geldof, G. (2021) Bakens. *Het geleiden van complexe processen in de leefomgeving*. Geldof c.s.
Lijster, T. (2022) *Wat wij gemeen hebben. Een filosofie van de meenten*. De Bezige Bij Amsterdam
Pistor, K. (2019) *The Code of Capital: How the Law Creates Wealth and Inequality*.
Rotmans, J. (2021) *Omarm de chaos*. De Geus
Raworth, K. (2018) *Doughnut economy. Seven ways to think like a 21st century economist*. Random House UK
Schenderling, P., K. Magendane, M. Olthaar (2022) *Er is leven na de groei*. Bot uitgevers.
Stipdonk, V. Van, J. Van Zuylen (2023) *Vernieuwing op z'n elf en dertigst*. Essay Democratie. Binnenlands bestuur, week 6, 2023.

⁸⁷ Rijnierse, E. (2020) *Living up to a Universal Social Contract*. In: T. Goydke and G. Koch, "Economy for the Common Good: A Common Standard for a Pluralist World?" (Sustainability and Common Good Series Book 1), HSB, Gemeinwohl Okomini, ISBN 978-3-347-18433-6.

Internetpagina's:

Jan Rotmans – 10 transitie. <https://www.vpro.nl/programmas/tegenlicht/lees/artikelen/2022/tien-transities.html>

Govert Geldof – “*Het is complex, maar we maken het ingewikkeld.*” 50 Youtube filmpjes over complexiteit. <https://geldofcs.nl/>

GCWijk25 Website: Introductie bij de Gebiedscoöperatie. Jaarverslagen. Projectverslagen, PPTs en films.

Inbreng bij de gemeenteraad – pleitbezorging. <https://gcwijk25.nl/>

Nationale ombudsman (2022) “Geen weg uit energiearmoede door drempels tot energietransitie”. <https://www.nationaleombudsman.nl/nieuws/nieuwsbericht/2022/geen-weg-uit-energiearmoede-door-drempels-tot-energietransitie>. Gelezen: 4 mei 2023.

Video's:

Geldof, G (??) *Het belang van polarisatie*. Deel 32 in de serie: Het is complex. Nou en?

<https://www.youtube.com/watch?v=9SxHCB2lbag>

Elly Rijnierse | 0629481072

GCWijk25 | <https://wijk25.nl/>

Samen bouwen aan een sterke en sociale wijk